

Ewa Wojtaszek-Mik

Nieuniknione i nadzwyczajne okoliczności w przepisach o imprezach turystycznych

Unavoidable and extraordinary circumstances in the regulations on package travel arrangements

Abstract

The COVID-19 pandemic that spread in 2020 has greatly impacted tourism. It resulted in the need to confront it with the concept of “unavoidable and extraordinary circumstances” contained in the Act on packages travel arrangements and linked travel services and in Directive 2015/2302. This is evidenced by numerous court decisions, doctrinal statements, and even legislative proposals. The article contains considerations on the concept of “unavoidable and extraordinary circumstances” and its relationship to the concept of “force majeure”. The various roles of the above mentioned concept were presented, with particular emphasis on the latest case law of the Court of Justice of the European Union, including: as a circumstance excluding the liability of the tour operator and a reason justifying the termination of the packages travel contract by either party.

Keywords: *package travel arrangements, liability, unavoidable and extraordinary circumstances, force majeure, withdrawal from the contract*

Streszczenie

Pandemia COVID-19, która rozprzestrzeniła się w 2020 r., w ogromnym stopniu wpłynęła na turystykę. Spowodowała konieczność jej skonfrontowania z określeniem „nieuniknione i nadzwyczajne okoliczności” ujętym w ustawie o imprezach turystycznych i powiązanych usługach turystycznych oraz w dyrektywie 2015/2302. Świadczą o tym liczne orzeczenia sądowe, wypowiedzi doktryny, a nawet propozycje legislacyjne. W artykule zawarto rozważania na temat pojęcia „nieuniknionych i nadzwyczajnych okoliczności” oraz jego relacji do pojęcia „siły wyższej”. Przedstawiono jego różnorodną rolę w prawie turystycznym, ze szczególnym uwzględnieniem

Dr hab. Ewa Wojtaszek-Mik, adiunkt w Katedrze Prawa Cywilnego, Wydział Prawa i Administracji Uniwersytetu Warszawskiego, członek Biura Studiów i Analiz Sądu Najwyższego, Polska, ORCID: 0000-0002-3608-9591, e-mail: e.wojtaszek_mik@wpia.uw.edu.pl
Data zgłoszenia tekstu przez autora: 30.04.2024 r.; data zaakceptowania do publikacji: 6.05.2024 r.

najnowsze orzecznictwo Trybunału Sprawiedliwości Unii Europejskiej, m.in. jako okoliczności wyłączającej odpowiedzialność organizatora turystyki oraz przyczyny uzasadniającej odstąpienie przez każdą ze stron od umowy o imprezę turystyczną.

Słowa kluczowe: *imprezy turystyczne, odpowiedzialność, nieuniknione i nadzwyczajne okoliczności, siła wyższa, odstąpienie od umowy*

1. Wprowadzenie

Pojęcie „nieuniknione i nadzwyczajne okoliczności” jest jednym z ważniejszych w ustawie o imprezach turystycznych i powiązanych usługach turystycznych¹ oraz w dyrektywie, którą ustawa ta transponuje do polskiego porządku prawnego, tj. dyrektywie Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) 2015/2302 z 25.11.2015 r. w sprawie imprez turystycznych i powiązanych usług turystycznych². Występuje ono w tych aktach prawnych w wielu przepisach i wiąże się z różnymi uregulowanymi w nich instytucjami prawnymi. Jest w nich zdefiniowane jako sytuacja pozostająca poza kontrolą strony powołującej się na taką sytuację, której skutków nie można było uniknąć, nawet gdyby podjęto wszelkie rozsądne działania (art. 4 pkt 15 u.i.t., art. 3 pkt 12 dyrektywy 2015/2302). Nieuniknione i nadzwyczajne okoliczności stanowią przesłankę:

- odstąpienia przez podróżnego od umowy o udział w imprezie turystycznej przed rozpoczęciem tej imprezy bez ponoszenia opłaty za odstąpienie (art. 47 ust. 4 u.i.t., art. 12 ust. 2 dyrektywy 2015/2302);
- rozwiązania umowy przez organizatora turystyki (art. 47 ust. 5 pkt 2 u.i.t., art. 12 ust. 3 lit. b dyrektywy 2015/2302);
- poniesienia przez organizatora turystyki kosztów niezbędnego zakwaterowania podróżnego, gdy niemożliwe jest zapewnienie jego powrotu do kraju (art. 48 ust. 11–13 u.i.t., art. 13 ust. 7–8 dyrektywy 2015/2302);
- wyłączenia odpowiedzialności w zakresie odszkodowania i zadośćuczynienia za niezgodność, tj. niewykonanie lub nienależyte wykonanie usług turystycznych objętych imprezą turystyczną (art. 50 ust. 3 pkt 3 u.i.t., art. 14 ust. 3 lit. b i c dyrektywy 2015/2302);
- wyłączenia odpowiedzialności za błędy w rezerwacji (art. 53 u.i.t., art. 21 zd. 2 dyrektywy 2015/2302).

Kilkuletni okres funkcjonowania tych podstawowych aktów prawa turystycznego pozwala sformułować pewne obserwacje i wnioski w kwestii wykładni pojęcia „nieuniknionych i nadzwyczajnych okoliczności”. Na wykładnię tę z jednej strony ma wpływ rozwój turystyki w skali globalnej i przez to częstszy kontakt pasażerów ze zróżnicowanymi, nietypowymi sytuacjami, z drugiej zaś – nasilenie się zjawisk tradycyjnie kojarzonych z okolicznościami nadzwyczajnymi, jak np. epidemie czy katastrofy naturalne, które mogą być po części spowodowane gwałtownymi zmianami klimatycznymi. Ta dynamika zmian rzutuje na rozumienie pojęcia „nieuniknionych i nadzwyczajnych okoliczności” i zakresu jego zastosowania. Pojęcie to wprowadzone w dyrektywie w 2015 r., a więc jeszcze przed pandemią COVID-19, która wybuchła w 2020 r., jest obecnie, po doświadczeniach związanych z jej wystąpieniem,

¹ Ustawa z 24.11.2017 r. o imprezach turystycznych i powiązanych usługach turystycznych (tekst jedn.: Dz.U. z 2023 r. poz. 2211) – dalej u.i.t.

² Dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) 2015/2302 z 25.11.2015 r. w sprawie imprez turystycznych i powiązanych usług turystycznych, zmieniająca rozporządzenie (WE) nr 2006/2004 i dyrektywę Parlamentu Europejskiego i Rady 2011/83/UE oraz uchylająca dyrektywę Rady 90/314/EWG (Dz.Urz. UE L 326 z 11.12.2015 r., s. 1) – dalej dyrektywa 2015/2302.

przedmiotem wielu orzeczeń sądowych³, wypowiedzi doktryny, a także projektowanych zmian legislacyjnych⁴.

2. Pojęcie „nieuniknionych i nadzwyczajnych okoliczności” (art. 4 pkt 15 u.i.t., art. 3 pkt 12 dyrektywy 2015/2302)

Nieuniknione i nadzwyczajne okoliczności oznaczają w dyrektywie 2015/2302 „sytuację poza kontrolą strony powołującej się na taką sytuację i której skutków nie można było uniknąć, nawet gdyby podjęto wszelkie rozsądne działania” (art. 3 pkt 12)⁵. Tę definicję legalną niemal dokładnie powtarza art. 4 pkt 15 u.i.t., zgodnie z którym stanowią one – jak wspomniano – „sytuację pozostającą poza kontrolą strony powołującej się na taką sytuację, której skutków nie można było uniknąć, nawet gdyby podjęto wszelkie rozsądne działania”.

Wcześniej obowiązujące przepisy turystyczne nie znały kategorii okoliczności nieuniknionych i nadzwyczajnych, lecz używały określenia „siła wyższa”. Dyrektywa Rady 90/314/EWG z 13.06.1990 r. w sprawie zorganizowanych podróży, wakacji i wycieczek⁶ definiowała siłę wyższą⁷ jako niezwykle i nieprzewidziane okoliczności⁸ niezależne od strony, która się na nie powołuje i których konsekwencji mimo zachowania należytej staranności nie można było uniknąć (art. 4 ust. 6 lit. b tiret ii dyrektywy 90/314/EWG). Siła wyższa na gruncie tego przepisu wyłączała odpowiedzialność odszkodowawczą organizatora w przypadku znaczącej zmiany istotnego postanowienia umowy, z powodu której konsument odstąpił od umowy, jak również w przypadku odwołania usługi przed uzgodnioną datą rozpoczęcia podróży. Z kolei na podstawie art. 5 ust. 2 tiret trzecie dyrektywy 90/314/EWG siła wyższa wyłączała odpowiedzialność odszkodowawczą organizatora za niewykonanie lub nienależyte wykonanie zobowiązania. W tym ostatnim przepisie drugą, obok

³ Pojęcie „nieuniknionych i nadzwyczajnych okoliczności” w rozumieniu art. 12 ust. 2 i art. 12 ust. 3 lit. b dyrektywy 2015/2302 może obejmować wybuch kryzysu zdrowotnego na skalę światową – zob. wyrok Trybunału Sprawiedliwości Unii Europejskiej (dalej TSUE) z 8.06.2023 r., C-540/21, Komisja Europejska przeciwko Republice Słowackiej (*Droit de résiliation sans frais*), ECLI:EU:C:2023:450, pkt 60. Zagrożenie epidemiologiczne związane z koronawirusem SARS-CoV-2 mieści się w kategorii okoliczności nieuniknionych i nadzwyczajnych, a przemawia za tym dynamika rozprzestrzeniania się wirusa, zakres terytorialny, jakim została objęta pandemia (praktycznie cały świat), a przy tym jej szerokie skutki w wielu aspektach codziennego funkcjonowania, poczynając od zwykłej egzystencji, po oddziaływanie w sferach gospodarczych i ekonomicznych. Sytuacja ta z pewnością wykraczała poza ramy jakiegokolwiek kontroli którejkolwiek ze stron zawartej umowy. Zob. wyrok Sądu Okręgowego (dalej SO) we Wrocławiu z 2.08.2023 r., II Ca 2833/22, LEX nr 3666672; wyrok Sądu Rejonowego (dalej SR) dla Łodzi-Śródmieścia w Łodzi z 1.04.2021 r., I C 1278/20, LEX nr 3365133.

⁴ Zob. wniosek z 29.11.2023 r. dotyczący dyrektywy Parlamentu Europejskiego i Rady zmieniającej dyrektywę (UE) 2015/2302 w celu zwiększenia skuteczności ochrony podróżnych oraz uproszczenia i doprecyzowania niektórych aspektów dyrektywy, COM(2023) 905 final.

⁵ Ang. *unavoidable and extraordinary circumstances*; fr. *circonstances exceptionnelles et inévitables*.

⁶ Dyrektywa Rady 90/314/EWG z 13.06.1990 r. w sprawie zorganizowanych podróży, wakacji i wycieczek (Dz.Urz. UE L 158 z 23.06.1990 r., s. 59) – dalej dyrektywa 90/314/EWG.

⁷ Fr. *force majeure*, także w wersji angielskiej.

⁸ Ang. *unusual and unforeseeable circumstances*, fr. *circonstances anormales et imprévisibles*.

siły wyższej, odrębną okolicznością wyłączającą odpowiedzialność było zdarzenie, którego organizator i/lub punkt sprzedaży detalicznej lub usługodawca, nawet zachowując należytą staranność, nie mógł przewidzieć lub mu zapobiec⁹.

Pojęcie „siły wyższej” występowało też w zawierającej transpozycję dyrektywy 90/314/EWG ustawie o usługach turystycznych¹⁰, w której siła wyższa była okolicznością wyłączającą odpowiedzialność organizatora turystyki za niewykonanie lub nie-należyte wykonanie umowy (art. 11a u.u.t.), za odwołanie imprezy turystycznej (art. 14 ust. 7 u.u.t.) i za niemożność wykonania świadczenia zastępczego (art. 16a ust. 4 pkt 2 u.u.t.). Przepisy tej ustawy nie definiowały jednak siły wyższej, nie powtarzały w szczególności przytoczonej wyżej definicji legalnej zawartej w dyrektywie 90/314/EWG. Brak inicjatywy ustawodawcy polskiego w tym zakresie można wytłumaczyć tym, że pojęcie to (łac. *vis maior*) funkcjonuje z powodzeniem w prawie polskim mimo braku takiej definicji, a dyrektywa 90/314/EWG oparta była na harmonizacji minimalnej¹¹ i pozostawiała państwom członkowskim większy margines swobody w procesie transpozycji niż obecna dyrektywa 2015/2302, zakładająca harmonizację zupełną¹².

W piśmiennictwie i orzecznictwie pojawiły się na gruncie ówczesnie obowiązujących przepisów turystycznych propozycje definicji lub przynajmniej opisanie siły wyższej, a niekiedy jej egzemplifikacje. Zdaniem Mirosława Nesterowicza siła wyższa to zdarzenie zewnętrzne, którego skutków nie da się przewidzieć ani im zapobiec. Są to nadzwyczajne zjawiska atmosferyczne, zamknięcie granicy, strajki, wojna, działania terrorystyczne o charakterze zorganizowanym, blokady dróg powodujące długotrwałe przestoje itp. Jeżeli jednak biuro podróży ma szansę np. przewieźć turystów inną trasą albo przekroczyć granicę w innym miejscu, to nie może powoływać się na siłę wyższą¹³. Małgorzata Sekuła-Leleno za dominującą w nauce i orzecznictwie uznaje koncepcję obiektywną siły wyższej, rozumianej jako zdarzenie charakteryzujące się trzema cechami: zewnętrżnością, niemożliwością jego przewidzenia oraz niemożliwością zapobieżenia jego skutkom. Autorka zwraca uwagę na przemożność nadchodzącego niebezpieczeństwa, a więc niezdolność do jego odparcia¹⁴. Także Jerzy

⁹ Na temat tego rozróżnienia zob. wyrok TSUE z 18.03.2021 r., C-578/19, X przeciwko Kuoni Travel Ltd., ECLI:EU:C:2021:213, pkt 58.

¹⁰ Ustawa z 29.08.1997 r. o usługach turystycznych (tekst jedn.: Dz.U. z 2016 r. poz. 187) – dalej u.u.t.

¹¹ W celu ochrony konsumenta państwa członkowskie mogły przyjąć lub przywrócić obowiązywanie bardziej surowych przepisów w zakresie objętym dyrektywą 90/314/EWG (art. 8 dyrektywy 90/314/EWG).

¹² „Celem niniejszej dyrektywy jest przyczynienie się do prawidłowego funkcjonowania rynku wewnętrznego i osiągnięcia wysokiego i jak najbardziej jednolitego poziomu ochrony konsumentów poprzez zbliżenie niektórych aspektów przepisów ustawowych, wykonawczych i administracyjnych państw członkowskich w odniesieniu do umów zawieranych pomiędzy podróżnymi a przedsiębiorcami dotyczących imprez turystycznych oraz powiązanych usług turystycznych” (art. 1 dyrektywy 2015/2302).

¹³ Zob. M. Nesterowicz, *Prawo turystyczne*, Warszawa 2016, s. 67–69 i przywołane tam orzecznictwo; M. Nesterowicz, *Podstawy i granice odpowiedzialności cywilnej biur podróży*, [w:] *Odpowiedzialność biur podróży a ochrona klientów w prawie polskim i Unii Europejskiej*, red. M. Nesterowicz, Toruń 2013, s. 10–12 i przywołane tam orzecznictwo.

¹⁴ Zob. M. Sekuła-Leleno, *Odstąpienie od umowy o imprezę turystyczną w związku z pandemią koronawirusa SARS-CoV-2*, [w:] *Ius civile vigilantibus scriptum est. Księga jubileuszowa Profesora Adama Olejniczaka*, red. J. Haberko, J. Grykiel, K. Mularski, Legalis/el. 2022, s. 3 i n. Zob. też A. Kastelik-Smaza, *Epidemia COVID-19 jako siła wyższa w świetle orzecznictwa Trybunału Sprawiedliwości Unii Europejskiej*, „Europejski Przegląd Sądowy” 2020/5, s. 30–41.

Gospodarek stwierdza, że dominuje definicja obiektywizująca, tzn. siła wyższa to zdarzenie zewnętrzne o charakterze nadzwyczajnym, którego skutkiem nie sposób zapobiec, przy czym często dodawana jest cecha niemożliwości przewidzenia określonego zdarzenia, ale nie w sensie absolutnym, a jedynie w oznaczonej sytuacji¹⁵. Jako przykłady autor ten podaje sztorm, lawinę, uderzenie pioruna o charakterze katastrofalnym, ale także zdarzenia nadzwyczajne w postaci zaburzeń życia zbiorowego, jak np. zamieszki czy działania wojenne¹⁶. Ryszard Walczak uznaje siłę wyższą za niedające się przewidzieć zdarzenie, na które organizator nie ma wpływu i którego skutków mimo należytej staranności nie mógł uniknąć (trzęsienie ziemi, powódzie, wielkie pożary, wojna)¹⁷. Według Moniki Wałachowskiej siła wyższa to pewne zdarzenie zewnętrzne, którego skutków nie można przewidzieć ani nie można im zapobiec, a więc nadzwyczajne zjawiska atmosferyczne, katastrofy naturalne (powódź, trzęsienie ziemi, huragan itp.), ale także np. wybuch działań wojennych, zamknięcie granic, atak terrorystyczny. Nie jest siłą wyższą awaria autokaru, którym turyści mieli być przewiezieni na wycieczkę fakultatywną, ani choroba kierowcy, lecz np. zamknięcie jedynej drogi dojazdu do danego miejsca choćby na skutek osunięcia się ziemi¹⁸. W orzecznictwie za przypadki siły wyższej na gruncie u.u.t. zostały uznane m.in. zamieszki i wojny oraz niektóre warunki atmosferyczne. W jej zakres nie wchodzi natomiast awarie techniczne środków transportu, postoje na granicach i czynności celne¹⁹.

Oceniając ówczesny stan prawny, Piotr Cybula wskazał, że „w polskiej doktrynie najczęściej przez siłę wyższą rozumie się zdarzenie zewnętrzne, niemożliwe do przewidzenia (nadzwyczajne) oraz niemożliwe do zapobieżenia. Spełnienie przesłanki «zewnętrzności» zdarzenia oznacza konieczność wystąpienia zdarzenia spoza wewnętrznego organizmu przedsiębiorstwa. Niemożliwość przewidzenia zdarzenia rozumieć należy nie w sensie absolutnej niemożliwości, ale w sensie nikłego stopnia przewidzenia, przy uwzględnieniu konkretnej sytuacji i obiektywnej oceny. Natomiast niemożliwość zapobieżenia zdarzeniu oznacza *de facto* niemożliwość zapobieżeniu negatywnym zjawiskom (skutkom) tego zdarzenia”²⁰. Autor ten zauważył, że takie rozumienie siły wyższej jest o wiele węższe niż przewidziane w dyrektywie 90/314/EWG. Także Ewa Łętowska zwróciła uwagę, że definicja „siły wyższej” w dyrektywie 90/314/EWG obejmowała większy zakres niż jest to przyjęte w prawie polskim, gdyż abstrahowała od cech przemożności i zewnętrzności²¹. Pojawiało się więc na tle ówczesnych przepisów pytanie, czy pojęcie „siły wyższej” w prawie polskim

¹⁵ Zob. J. Gospodarek, *Prawo turystyczne w zarysie*, Bydgoszcz 2003, s. 222. Zob. także wyrok SO w Piotrkowie Trybunalskim z 12.10.2015 r., II Ca 580/15, LEX nr 2692531.

¹⁶ Zob. J. Gospodarek, *Prawo w turystyce i rekreacji*, Warszawa 2007, s. 323.

¹⁷ Zob. R. Walczak, *Prawo turystyczne*, Pułtusk 2007, s. 182.

¹⁸ Zob. M. Wałachowska, *Odszkodowanie za niewykonanie lub nienależyte wykonanie umowy o podróż i zadośćuczynienie za „zmarnowany urlop”*, [w:] *Odpowiedzialność biur podróży a ochrona klientów w prawie polskim i Unii Europejskiej*, red. M. Nesterowicz, Toruń 2013, s. 71–72.

¹⁹ Wyrok Sądu Apelacyjnego w Warszawie z 27.01.2010 r., VI ACa 585/10, LEX nr 1120275.

²⁰ Zob. P. Cybula, *Usługi turystyczne. Komentarz*, Warszawa 2012, komentarz do art. 11 a, pkt 13, s. 181–182.

²¹ Zob. E. Łętowska, *Prawo umów konsumenckich*, Warszawa 2002, s. 492; E. Łętowska, *Europejskie prawo umów konsumenckich*, Warszawa 2004, s. 336.

o usługach turystycznych powinno być rozumiane zgodnie z jej powszechnie przyjętą definicją na gruncie prawa polskiego, czy też w sposób szerszy – jak w dyrektywie 90/314/EWG. Należy zgodzić się z P. Cybulą, który opowiedział się za pierwszą z tych koncepcji. Jako uzasadnienie wskazał, że węższe rozumienie pojęcia „siły wyższej” oznacza surowszą odpowiedzialność organizatora turystyki, co było dopuszczalne w świetle minimalnego charakteru harmonizacji dyrektywy 90/314/EWG²².

Przyczynę rezygnacji w obecnym stanie prawnym z wyrażenia „siła wyższa” na rzecz „okoliczności nieuniknionych i nadzwyczajnych” stanowiła, po pierwsze, nieefektywność harmonizacji na podstawie dyrektywy 90/314/EWG. Jej minimalny charakter pozwalał, aby państwa członkowskie przyjmowały własne rozumienie siły wyższej, co mogło rzutować na zróżnicowanie zakresu odpowiedzialności odszkodowawczej organizatora turystyki. Wprowadzenie autonomicznej kategorii nieuniknionych i nadzwyczajnych okoliczności, wymagającej jednolitej implementacji w ramach harmonizacji zupełnej, miało zmotywować państwa członkowskie do budowania wspólnej wykładni tego pojęcia, w oderwaniu od tradycyjnego pojęcia „siły wyższej” funkcjonującego w poszczególnych państwach także na podstawie innych przepisów. Po drugie, w dyrektywie 90/314/EWG siła wyższa miała znaczenie tylko na gruncie przepisów odszkodowawczych, tymczasem obecna dyrektywa 2015/2302 nadaje nieuniknionym i nadzwyczajnym okolicznościom szerszą funkcję. Okoliczności te nie tylko wyłączają w pewnych przypadkach odpowiedzialność organizatora, ale także uzasadniają odstąpienie podróжного od umowy, rozwiązanie umowy przez organizatora czy poniesienie przez niego kosztów niezbędnego zakwaterowania podróжного, gdy niemożliwe jest zapewnienie jego powrotu do kraju. Nowe pojęcie nie stanowi więc już tylko przesłanki egzoneracyjnej, z którą to funkcją głównie kojarzy się siła wyższa. Po trzecie, to niejedyny wypadek, gdy prawo unijne operuje w podobnych sytuacjach innym pojęciem niż siła wyższa. W przepisach dotyczących podróży lotniczych²³ i morskich²⁴ od lat występuje pojęcie „nadzwyczajnych okoliczności”. Po czwarte, nieuniknione i nadzwyczajne okoliczności już w ramach samych przepisów odszkodowawczych zastąpiły nie tylko siłę wyższą, ale

²² Zob. P. Cybula, *Usługi...*, s. 182-183.

²³ „Obsługujący przewoźnik lotniczy nie jest zobowiązany do wypłaty rekompensaty przewidzianej w art. 7, jeżeli może dowieść, że odwołanie jest spowodowane zaistnieniem nadzwyczajnych okoliczności, których nie można było uniknąć pomimo podjęcia wszelkich racjonalnych środków” – art. 5 ust. 3 rozporządzenia (WE) nr 261/2004 Parlamentu Europejskiego i Rady z 11.02.2004 r. ustanawiającego wspólne zasady odszkodowania i pomocy dla pasażerów w przypadku odmowy przyjęcia na pokład albo odwołania lub dużego opóźnienia lotów, uchylającego rozporządzenie (EWG) nr 295/91 (Dz.Urz. UE L 46 z 17.02.2004 r., s. 1). „(...) Okoliczności te mogą, w szczególności, zaistnieć w przypadku destabilizacji politycznej, warunków meteorologicznych uniemożliwiających dany lot, zagrożenia bezpieczeństwa, nieoczekiwanych wad mogących wpłynąć na bezpieczeństwo lotu oraz strajków mających wpływ na działalność przewoźnika”. „Za nadzwyczajne okoliczności powinno się uważać sytuację, gdy decyzja kierownictwa lotów w stosunku do danego samolotu spowodowała danego dnia powstanie dużego opóźnienia, przełożenie lotu na następny dzień albo odwołanie jednego lub więcej lotów tego samolotu pomimo podjęcia wszelkich racjonalnych środków przez zainteresowanego przewoźnika, by uniknąć tych opóźnień lub odwołań lotów” – motywy 14 i 15 rozporządzenia nr 261/2004.

²⁴ „Artykuł 19 nie ma zastosowania w przypadkach, gdy przewoźnik udowodni, że odwołanie lub opóźnienie zostało spowodowane warunkami pogodowymi zagrażającymi bezpiecznej eksploatacji statku lub

także drugą przesłankę wyłączającą odpowiedzialność przewidzianą w art. 5 ust. 2 tiret trzecie dyrektywy 90/314/EWG, tj. „zdarzenie, którego organizator i/lub punkt sprzedaży detalicznej lub usługodawca, nawet zachowując należytą staranność, nie mógł przewidzieć lub im zapobiec”. Uprościło to więc stan prawny i wyeliminowało pytanie o to, jak te dwie dotychczasowe przesłanki mają się do siebie.

Nie zmienia to faktu, że nieuniknione i nadzwyczajne okoliczności to nadal zwrot, który mimo sformułowania jego definicji legalnej ma charakter niedookreślony. Definicje legalne służą m.in. likwidowaniu wieloznaczności słownikowej oraz dookreślaniu zwrotów niedookreślonych treściowo i likwidowaniu (a przynajmniej zmniejszaniu) ich nieostrości zakresowej²⁵. Tymczasem w tym wypadku jedno pojęcie nieostre zastąpiono innym. Trafne jest spostrzeżenie, że dyrektywom opartym na metodzie harmonizacji zupełnej powinna towarzyszyć powściągliwość w posługiwaniu się zwrotami niedookreślonymi²⁶. Wydaje się jednak, że posługiwanie się pojęciem ogólniejszym, a nie np. enumeratywnym katalogiem okoliczności, pozwala uwzględniać dynamiczny charakter zmian, które współcześnie wpływają na stosunki umowne w turystyce. Jawi się ono jako całkiem operatywne, choć nie gwarantuje pewności co do jego wykładni i może nastroczać trudności stronom i sądom. Dochodzi bowiem jeszcze kwestia, czy zmiana legislacyjna nastąpiła tylko w płaszczyźnie językowej (ale pojęcia te nadal należy wyklądać tak samo), czy wkroczyła także w płaszczyznę treściową.

Zdaniem M. Nesterowicza za nieuniknione i nadzwyczajne okoliczności w dyrektywie 2015/2302 można uznać siłę wyższą (*vis maior*), jeśli są nieprzewidywalne, a w niektórych sytuacjach także – przypadek (*casus*), przy czym siłę wyższą charakteryzuje on tak samo jak na gruncie dyrektywy 90/314/EWG²⁷. Zastąpienie w przepisach turystycznych pojęcia „siły wyższej” pojęciem „nieuniknionych i nadzwyczajnych okoliczności” nie zawsze jest dostrzeżone i uznane za zmianę stanu

nadzwyczajnymi okolicznościami utrudniającymi wykonanie usługi przewozu pasażerskiego, których nie można było uniknąć nawet przy podjęciu wszelkich racjonalnych środków” – art. 20 ust. 4 rozporządzenia Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) nr 1177/2010 z 24.11.2010 r. o prawach pasażerów podróżujących drogą morską i drogą wodną śródlądową oraz zmieniającego rozporządzenie (WE) nr 2006/2004 (Dz.Urz. UE L 334 z 17.12.2010 r., s. 1). „Nadzwyczajne okoliczności powinny obejmować między innymi klęski żywiołowe, takie jak pożary i trzęsienia ziemi, ataki terrorystyczne, wojny i wojskowe lub cywilne konflikty zbrojne, powstania, wojskową lub bezprawną konfiskatę, spory pracownicze, wysadzanie na ląd wszelkich osób chorych, rannych lub zmarłych, operacje poszukiwawcze i ratownicze na morzu lub śródlądowych drogach wodnych, działania niezbędne, aby chronić środowisko, decyzje podjęte przez organy zarządzające ruchem lub władze portowe, lub decyzje podjęte przez właściwe organy w zakresie ładu i bezpieczeństwa publicznego, a także w odpowiedzi na pilne potrzeby transportowe” – motyw 17 rozporządzenia nr 1177/2010; zob. też motywy 14, 15 i 19.

²⁵ Zob. Z. Radwański, M. Zieliński, [w:] *System Prawa Prywatnego*, t. 1, *Prawo cywilne – część ogólna*, red. M. Safjan, Warszawa 2012, s. 408 i przywołana tam literatura.

²⁶ Zob. K. Marak, *Harmonizacja maksymalna projektowanej dyrektywy turystycznej i możliwe odstępstwa od tak wyznaczonego poziomu harmonizacji*, [w:] *Współczesne wyzwania prawa konsumenckiego*, red. B. Gnella, K. Michałowska, Warszawa 2015, s. 26–28; A. Kunkiel-Kryńska, *Metody harmonizacji prawa konsumenckiego w Unii Europejskiej i ich wpływ na procesy implementacyjne w państwach członkowskich*, Warszawa 2013, s. 340.

²⁷ Zob. M. Nesterowicz, *Umowa o podróż*, [w:] *System Prawa Prywatnego*, t. 7, *Prawo zobowiązań – część szczegółowa*, red. J. Rajski, Warszawa 2018, s. 1181, 1183–1185, 1195.

prawnego²⁸. Wydaje się jednak, że pojęć tych nie należy utożsamiać²⁹. Nieuniknione i nadzwyczajne okoliczności są oceniane jako podstawa do wyłączenia odpowiedzialności organizatora w szerszym zakresie niż znane prawu polskiemu pojęcie „siły wyższej”, co powoduje złagodzenie odpowiedzialności odszkodowawczej organizatora turystyki³⁰.

Wypada zatem rozważyć, jak należy rozumieć nieuniknione i nadzwyczajne okoliczności. Obie ich cechy – nieuniknione i nadzwyczajny charakter – muszą wystąpić jednocześnie, na co bezsprzecznie wskazuje wykładnia językowa. Okoliczności nieuniknione to, innymi słowy, okoliczności niechybne, nieuchronne, nieodwołalne, przesądzone, nieublagane, nieodwracalne, którym nie można zapobiec, których nie można powstrzymać ani zmienić. Mają więc charakter przemożny, ale niekoniecznie w sensie intensywności, lecz przede wszystkim tego, że nie można ich „przemóc”. Okoliczności nadzwyczajne to z kolei okoliczności nietypowe, niezdarzające się na co dzień, odbiegające od normy, wyjątkowe, niezwykle, niespotykane. W ich przypadku decydujące jest kryterium częstotliwości, względnie prawdopodobieństwa ich wystąpienia. Wydaje się więc, że ma tu znaczenie element stopnia przewidywalności, ale niekoniecznie muszą to być okoliczności niemożliwe do przewidzenia³¹.

Podobnie jak w dyrektywie 90/314/EWG w art. 3 pkt 12 dyrektywy 2015/2302 definicja legalna ma charakter ogólny i nie zawiera choćby przykładowego, a tym bardziej enumeratywnego, wyliczenia okoliczności, które należy za takie uznać. Katalog taki zamieszczono jednak w preambule dyrektywy 2015/2302 (motyw 31 zd. 3), która wskazuje, że nieuniknione i nadzwyczajne okoliczności mogą „obejmować na przykład działania wojenne, inne poważne problemy związane z bezpieczeństwem, takie jak terroryzm, znaczące zagrożenie dla zdrowia ludzkiego, takie jak wybuch epidemii poważnej choroby w docelowym miejscu podróży lub katastrofy naturalne, takie jak powódzie lub trzęsienia ziemi, lub warunki pogodowe uniemożliwiające bezpieczną podróż do miejsca docelowego uzgodnionego w umowie o udział w imprezie turystycznej”. Wyliczenie to ma charakter jedynie przykładowy³².

W polskim prawie cywilnym ustawodawca nierzadko stosuje zwroty niedookreślone odnoszące się do okoliczności mających wpływ na stosunek cywilnoprawny,

²⁸ Por. K. Maciąg, *Ochrona podróżnego na tle ustawy o imprezach turystycznych i powiązanych usługach turystycznych oraz ustawy o usługach turystycznych – analiza porównawcza*, „Internetowy Kwartalnik Antymonopolowy i Regulacyjny” 2018/4, s. 6.

²⁹ Wyrok TSUE z 8.06.2023 r., C-540/21, Komisja Europejska przeciwko Republice Słowackiej (*Droit de résiliation sans frais*), ECLI:EU:C:2023:450, pkt 59.

³⁰ Tak W. Dudziec-Rzeszowska, *Prawo odstąpienia podróżnego od umowy o udział w imprezie turystycznej na tle ustawy o imprezach turystycznych i powiązanych usługach turystycznych*, „Studia Iuridica Toruniensia” 2020/26, s. 133–135, <https://doi.org/10.12775/SIT.2020.006> (dostęp: 14.06.2024 r.); P. Cybula, *Aksjologia zmiany prawa konsumenckiego na przykładzie implementacji w Polsce dyrektywy 2015/3202 w sprawie imprez turystycznych i powiązanych usług turystycznych*, „Folia Turistica” 2018/49, s. 137–139.

³¹ „Przytoczona definicja nie zakłada, że okoliczności takie powinny być zewnętrzne i niemożliwe do przewidzenia” – K. Kryła-Cudna, [w:] *Komentarze Prawa Prywatnego*, t. 7, *Prawo konsumenckie. Komentarz*, red. K. Osajda, Warszawa 2019, s. 1649.

³² Zob. K. Kryła-Cudna, [w:] *Komentarze...*, t. 7, *Prawo...*, s. 1636, 1649; K. Kryła-Cudna, [w:] *Ustawa o imprezach turystycznych i powiązanych usługach turystycznych. Komentarz*, red. serii K. Osajda, red. tomu P. Mikłaszewicz, Legalis/el. 2021, komentarz do art. 50, pkt 14.

nie definiując ich ani też nie podając ich przykładów. Dotyczy to m.in. siły wyższej (np. art. 121, 433, 435, 846 Kodeksu cywilnego³³, art. 8 § 3 Kodeksu rodzinnego i opiekuńczego³⁴), nadzwyczajnej zmiany stosunków (klauzula *rebus sic stantibus* – art. 357¹ k.c.), nadzwyczajnych okoliczności (art. 764² § 1 k.c.), istotnej zmiany siły nabywczej pieniądza (art. 358¹ § 3 k.c.), istotnej zmiany stosunków (art. 895 k.c.), zmiany stosunków (art. 294, art. 632 § 2, art. 907 § 2 k.c., art. 138 k.r.o.), istotnego pogorszenia sytuacji materialnej małżonka (art. 60 § 2 k.r.o.). Natomiast jako przykład ustawowego wyliczenia nadzwyczajnych wypadków mających wpływ na zobowiązanie można podać art. 269 dawnego Kodeksu zobowiązań³⁵, który – inaczej niż jego obecny odpowiednik, czyli art. 357¹ k.c. – wymienia przykładowo: wojnę, zarazę, zupełny nieurodzaj i inne klęski żywiołowe. Jest to skromniejszy katalog niż ten zawarty w preambule dyrektywy 2015/2302, ale z obydwu wynika, że nadzwyczajne okoliczności mogą dotyczyć zarówno działań człowieka, jak i zjawisk naturalnych. Mogą zagrażać życiu czy zdrowiu ludzi albo tylko wywoływać trudności w ich funkcjonowaniu, które pozostaje w związku z umową. Nie znaczy to jednak, że nadzwyczajna zmiana stosunków w ramach klauzuli *rebus sic stantibus* oraz nieuniknione i nadzwyczajne okoliczności w prawie turystycznym mają być wykładane tak samo. Występują one bowiem w przepisach, których funkcje są zasadniczo różne.

Nieuniknione i nadzwyczajne okoliczności w prawie turystycznym nie muszą mieć zasięgu powszechnego, globalnego. Cechy te nie mieszczą w sobie żadnych odwołań do czasu trwania okoliczności ani też ich skali w sensie przestrzeni, liczby osób czy liczby umów, których dotkną. Ważny jest jednak moment, który należy brać pod uwagę. Muszą one istnieć w czasie, w którym mają wpływ na konkretną umowę o imprezę turystyczną. Zdarzenia i stany, które potencjalnie mieszczą się w tej kategorii, mogą przecież zmieniać swój charakter i nasilenie. Przykładowo pandemia COVID-19 była początkowo okolicznością zaskakującą i nadzwyczajną, zwłaszcza pod względem szybkości rozprzestrzeniania się, groźnych, a jednocześnie trudnych do oceny skutków dla zdrowia i życia, ograniczonych możliwości leczenia i zapobiegania. Umowy o imprezy turystyczne, zawarte zanim epidemia się zaczęła oraz na początku jej rozwoju, mogły być zatem traktowane jako dotknięte nieuniknionymi i nadzwyczajnymi okolicznościami, zwłaszcza że epidemia jest wymieniona w preambule dyrektywy 2015/2302. Z czasem nadzwyczajny charakter tego zjawiska zaczął stawać się codziennością i strony, zawierając umowy w warunkach trwającej pandemii, musiały zacząć liczyć się z towarzyszącym jej ryzykiem kontraktowym. Nadal jednak konkretna sytuacja wymaga odrębnej oceny, czy epidemia przybiera postać zjawiska nieuniknionego i nadzwyczajnego, czy też należy do kategorii zdarzeń powszednich, względnie możliwych do uniknięcia w wyniku podjęcia wszelkich rozsądnych działań.

³³ Ustawa z 23.04.1964 r. – Kodeks cywilny (tekst jedn.: Dz.U. z 2023 r. poz. 1610 ze zm.) – dalej k.c.

³⁴ Ustawa z 25.02.1964 r. – Kodeks rodzinny i opiekuńczy (tekst jedn.: Dz.U. z 2023 r. poz. 2809 ze zm.) – dalej k.r.o.

³⁵ Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z 27.10.1933 r. – Kodeks zobowiązań (Dz.U. z 1933 r. Nr 82, poz. 598 ze zm.) – dalej k.z.

Nieuniknione i nadzwyczajny charakter okoliczności należy oceniać z uwzględnieniem sytuacji strony, która się na nie powołuje, ponieważ – w myśl definicji zawartej w przepisach turystycznych – ma to być sytuacja pozostająca poza jej kontrolą. Ten element definicji jest zbliżony do określenia użytego w dyrektywie 90/314/EWG jako okoliczności niezależnych od strony, która się na nie powołuje. Stroną tą może być podróżny albo organizator turystyki. Przykładowo podróżny będzie powoływał się na nieuniknione i nadzwyczajne okoliczności, gdy nie będzie chciał ponosić opłat za odstąpienie od umowy przed rozpoczęciem imprezy turystycznej na podstawie art. 47 ust. 4 u.i.t. Organizator turystyki natomiast będzie na takie okoliczności powoływać się po to, aby zgodnie z art. 47 ust. 5 u.i.t. rozwiązać umowę, której nie jest w stanie z ich powodu zrealizować. Może także wykazać nieuniknione i nadzwyczajne okoliczności jako przyczynę wyłączenia swojej odpowiedzialności w art. 50 ust. 3 i art. 53 u.i.t.

W odniesieniu do nieuniknionych i nadzwyczajnych okoliczności w piśmiennictwie i w orzecznictwie wskazano, że podczas oceny, czy dane okoliczności mają nieunikniony i nadzwyczajny charakter, należy stosować kryteria obiektywne. Nie należy więc, co do zasady, brać pod uwagę okoliczności dotyczących konkretnego podróżnego, takich jak nagła choroba czy śmierć członka rodziny. W przypadku COVID-19 w sytuacjach wątpliwych znaczenie może mieć przynależność do grupy ryzyka³⁶. Szanse uniknięcia skutków nadzwyczajnej sytuacji należy oceniać w kategoriach obiektywnych, a zatem są one nieuniknione dla każdego, kto znajdzie się w danym miejscu i czasie, a nie tylko dla stron czy jednej ze stron umowy o imprezę turystyczną. Wskazuje na to wykładnia językowa, ponieważ w przepisie użyto formy bezosobowej. Chodzi o sytuację, której skutków „nie można było” uniknąć, nawet gdyby „podjęto” wszelkie rozsądne działania, a nie sytuację, której skutków strony (strona) „mogły” uniknąć, gdyby „podjęły” wszelkie rozsądne działania. Pod tym względem brzmienie obecnie obowiązujących przepisów nawiązuje do definicji siły wyższej w dyrektywie 90/314/EWG, gdzie mowa o okolicznościach, których konsekwencji „nie można było” uniknąć³⁷.

Należy też zwrócić uwagę, że przepisy dyrektywy 2015/2302 i u.i.t. nakazują oceniać brak możliwości uniknięcia skutków danej sytuacji, a nie uniknięcia samej sytuacji, więc przykładowo należy badać nie tyle, czy można było uniknąć wystąpienia

³⁶ Zob. K. Kryla-Cudna, [w:] *Komentarze...*, t. 7, *Prawo...*, s. 1637; K. Kryla-Cudna, [w:] *Ustawa...*, komentarz do art. 47, pkt 5. Analiza konkretnego przypadku nieuniknionych i nadzwyczajnych okoliczności musi być dokonywana z uwzględnieniem kryteriów obiektywnych. Sama treść art. 47 ust. 4 u.i.t. nie prowadzi do konkluzji, aby przesłanką jego zastosowania był finalny brak realizacji imprezy turystycznej (odwołanie), częściowa realizacja przewidzianego programu, czy też wystąpienie innych trudności w jej przeprowadzeniu. Zob. wyrok SO we Wrocławiu z 2.08.2023 r., II Ca 2833/22, LEX nr 3666672; wyrok SR dla Łodzi-Śródmieścia w Łodzi z 1.04.2021 r., I C 1278/20, LEX nr 3365133.

³⁷ Por. rozważania dotyczące różnicy sformułowań w kontekście klauzuli *rebus sic stantibus*: „czego strony nie przewidywały” (art. 357¹ k.c.) i „czego strony nie mogły przewidzieć” (art. 269 k.z.) – A. Brzozowski, *Wpływ zmiany okoliczności na zobowiązania. Klauzula rebus sic stantibus*, Warszawa 2014, s. 166–167; J.M. Kondek, *Wpływ sytuacji kryzysowych na stosunki cywilnoprawne*, Warszawa 2012, s. 74–75; J. Bieluk, *Nadzwyczajna zmiana stosunków i jej wpływ na zobowiązania (klauzula rebus sic stantibus)*. Komentarz praktyczny z orzecnictwem, Legalis/el. 2020, rozdz. 2, pkt 6.

epidemii, ile, czy można było uniknąć jej negatywnych skutków mających wpływ na imprezę turystyczną, o którą została zawarta umowa, przez zorganizowanie podróży z ominięciem kraju, w którym wystąpiła.

Ponadto nieuniknione i nadzwyczajne okoliczności to sytuacja, której skutków nie można było uniknąć, nawet gdyby podjęto wszelkie rozsądne działania. Jeżeli zatem skutków tych można było w konkretnym przypadku uniknąć, ale trzeba byłoby uciec się do działań wykraczających poza rozsądną miarę, okoliczności należałoby traktować jako nieuniknione i nadzwyczajne. W obecnie obowiązujących przepisach turystycznych zrezygnowano z kryterium zachowania należytej staranności (art. 4 ust. 6 lit. b tiret ii dyrektywy 90/314/EWG)³⁸ na rzecz kryterium „wszelkich rozsądnych działań”³⁹, co również przesuwają akcenty oceny.

3. Odstąpienie podróźnego od umowy (art. 47 ust. 4 u.i.t., art. 12 ust. 2 dyrektywy 2015/2302) i rozwiązanie umowy przez organizatora turystyki (art. 47 ust. 5 pkt 2 u.i.t., art. 12 ust. 3 lit. b dyrektywy 2015/2302)

3.1. Obecny stan prawny

„Podróżny może odstąpić od umowy o udział w imprezie turystycznej w każdym czasie przed jej rozpoczęciem” (art. 47 ust. 1 u.i.t.). Może zostać zobowiązany do zapłacenia odpowiedniej i uzasadnionej opłaty za odstąpienie od umowy na rzecz organizatora turystyki. W przypadku nieokreślenia w umowie opłat za odstąpienie od umowy wysokość tej opłaty odpowiada cenie imprezy turystycznej pomniejszonej o zaoszczędzone koszty lub wpływy z tytułu alternatywnego wykorzystania danych usług turystycznych. Na żądanie podróźnego organizator turystyki uzasadnia wysokość opłat za odstąpienie od umowy o udział w imprezie turystycznej (art. 47 ust. 2 u.i.t.). W umowie może zostać wskazana opłata za odstąpienie od umowy w wysokości zależnej od tego, w jakim czasie przed rozpoczęciem imprezy turystycznej doszło do odstąpienia od umowy, od spodziewanych oszczędności kosztów oraz spodziewanego dochodu z tytułu alternatywnego wykorzystania danych usług turystycznych. Opłata podlega potrąceniu z wpłaty dokonanej przez podróźnego (art. 47 ust. 3 u.i.t.)⁴⁰.

³⁸ Ang. *due care*, franc. *diligences déployées*.

³⁹ Ang. *all reasonable measures*, fr. *toutes les mesures raisonnables*. Np. SR w Częstochowie w wyroku z 10.12.2020 r., I C 1539/20, LEX nr 3661364, uznał za nieuniknione i nadzwyczajne okoliczności zagrożenie epidemiczne COVID-19 o światowym zasięgu, gdy na chorobę tę nie istnieje ani lek, ani szczepionka, a nawet zaczyna brakować środków ochrony osobistej, a wycieczka miała mieć charakter objazdowy po dużych skupiskach ludzkich w Japonii.

⁴⁰ Na temat charakteru tego zastrzeżenia (odstępne, kara umowna czy innego rodzaju świadczenie) zob. P. Cybula, *Umowa o imprezę turystyczną w praktyce biur podróży*, [w:] *Prawo w praktyce biur podróży*, red. P. Cybula, Warszawa 2006, s. 120–121.

Pojęcie „nieuniknionych i nadzwyczajnych okoliczności” ma znaczenie w kontekście prawa podróznego do odstąpienia od umowy, ponieważ jeżeli okoliczności takie wystąpią, będzie on zwolniony od wyżej wymienionej opłaty. „Podróżny może odstąpić od umowy o udział w imprezie turystycznej przed rozpoczęciem imprezy turystycznej bez ponoszenia opłaty za odstąpienie w przypadku wystąpienia nieuniknionych i nadzwyczajnych okoliczności występujących w miejscu docelowym lub jego najbliższym sąsiedztwie, które mają znaczący wpływ na realizację imprezy turystycznej lub przewóz podróżnych do miejsca docelowego. Podróżny może żądać wyłącznie zwrotu wpłat dokonanych z tytułu imprezy turystycznej, bez odszkodowania lub zadośćuczynienia w tym zakresie” (art. 47 ust. 4 u.i.t.). W przepisie tym nie ma odwołania do siły wyższej, lecz posłużono się pojęciem „nieuniknionych i nadzwyczajnych okoliczności”⁴¹.

Artykuł 47 ust. 4 u.i.t. stanowi transpozycję art. 12 ust. 2 dyrektywy 2015/2302, zgodnie z którym „niezależnie od ust. 1 podróżny ma prawo do rozwiązywania umowy (ang. *terminate the contract*, fr. *résilier le contrat* – dop. E.W.-M.) o udział w imprezie turystycznej przed rozpoczęciem imprezy turystycznej bez ponoszenia jakiegokolwiek opłaty za rozwiązanie w przypadku nieuniknionych i nadzwyczajnych okoliczności występujących w miejscu docelowym lub jego najbliższym sąsiedztwie, które to okoliczności w znaczącym stopniu wpływają na realizację imprezy turystycznej lub które w znaczącym stopniu wpływają na przewóz pasażerów do miejsca docelowego. W przypadku rozwiązania umowy o udział w imprezie turystycznej zgodnie z niniejszym ustępem podróżny jest uprawniony do pełnego zwrotu wszelkich wpłat dokonanych z tytułu imprezy turystycznej, ale nie ma prawa do dodatkowej rekompensaty”. Przepis ten został uzasadniony w ten sposób, że podróżni powinni mieć prawo do rozwiązywania umowy o udział w imprezie turystycznej bez ponoszenia jakiegokolwiek opłaty za jej rozwiązanie, w przypadku gdy nieuniknione i nadzwyczajne okoliczności miałyby w znaczącym zakresie wpłynąć na realizację imprezy turystycznej (motyw 31 zd. 1 i 2 preambuły dyrektywy 2015/2302).

W oficjalnym tłumaczeniu art. 12 ust. 2 dyrektywy 2015/2302 na język polski użyto określenia „rozwiązanie umowy”, natomiast w jego implementacji (w art. 47 ust. 4 u.i.t.) – terminu „odstąpienie od umowy”. Sens tej instytucji prawidłowo oddaje ten drugi termin. Rozwiązanie umowy tradycyjnie odnosi się bowiem do zakończenia stosunku zobowiązaniowego przez obie strony⁴², względnie sytuacji, gdy umowa zostaje rozwiązana przez sąd (np. art. 357¹, art. 632, art. 874, art. 913 § 2 k.c.). Rozwiązanie umowy następuje też w wyniku wypowiedzenia umowy. Ponadto prawo określone w art. 12 ust. 2 dyrektywy 2015/2302 jest instytucją zbliżoną do prawa odstąpienia w innych aktach prawa konsumenckiego, które ma podobny skutek, tzn. umowa

⁴¹ Zob. K. Kryła-Cudna, [w:] *Komentarze...*, t. 7, *Prawo...*, s. 1635-1636. Autorka, komentując treść art. 47 ust. 4 u.i.t., wymiennie używa określeń „siła wyższa” i „nieuniknione i nadzwyczajne okoliczności”. Jednocześnie zauważa, że w świetle art. 4 ust. 15 i art. 50 ust. 3 pkt 3 u.i.t. oraz motywu 31 preambuły dyrektywy 2015/2302 „zakres okoliczności, na które może powoływać się organizator podróży w celu zwolnienia się z odpowiedzialności, jest stosunkowo szeroki i wykracza poza znaczenie siły wyższej przyjęte na tle przepisów k.c.” (K. Kryła-Cudna, [w:] *Komentarze...*, t. 7, *Prawo...*, s. 1649).

⁴² Tak na tle art. 47 ust. 5 u.i.t.: K. Kryła-Cudna, [w:] *Komentarze...*, t. 7, *Prawo...*, s. 1635.

jest – co do zasady – uważana za niezawartą, nie zaś za rozwiązaną ze skutkiem na przyszłość (*ex nunc*)⁴³. W niniejszym opracowaniu w odniesieniu do prawa podróznego używane są jednak – wobec zróżnicowanego brzmienia przepisów – obydwa określenia: odstąpienie od umowy na gruncie przepisów u.i.t. i rozwiązanie umowy na gruncie przepisów dyrektywy 2015/2302 oraz orzecznictwa TSUE.

Pojęcie „nieuniknionych i nadzwyczajnych okoliczności” należy tu rozumieć tak jak w słowniczku ustawowym w art. 4 pkt 15 u.i.t. i art. 3 pkt 12 dyrektywy 2015/2302. Jednakże przytoczone wyżej przepisy o odstąpieniu podróznego od umowy o imprezę turystyczną doprecyzowują dodatkowo, że chodzi o okoliczności występujące w miejscu docelowym lub jego najbliższym sąsiedztwie, które mają znaczący wpływ na realizację imprezy turystycznej lub przewóz podróżnych do miejsca docelowego. Nic natomiast nie stoi na przeszkodzie, aby przepis stosować zarówno do wycieczek objazdowych, jak i do podróży do jednego miejsca docelowego⁴⁴. Wpływ tych okoliczności musi być znaczący, ale nie muszą one uniemożliwiać całkowicie wyjazdu lub korzystania z usług turystycznych w miejscu docelowym⁴⁵.

Na okoliczności nieuniknione i nadzwyczajne może powoływać się także organizator turystyki (art. 47 ust. 5 pkt 2 u.i.t.). Może on mianowicie rozwiązać umowę o udział w imprezie turystycznej i zwrócić podróżnemu pełną wysokość wpłat dokonanych z tytułu imprezy turystycznej, bez dodatkowego odszkodowania lub zadośćuczynienia, jeżeli nie może zrealizować umowy o udział w imprezie turystycznej z powodu nieuniknionych i nadzwyczajnych okoliczności i powiadomił podróznego o rozwiązaniu umowy o udział w imprezie turystycznej niezwłocznie przed rozpoczęciem imprezy turystycznej. Jest to także przepis wzorowany na regulacji unijnej, zgodnie z którą organizator może rozwiązać umowę (ang. *terminate the contract*, fr. *résilier le contrat*) „o udział w imprezie turystycznej i dokonać pełnego zwrotu podróżnemu wszelkich opłat dokonanych z tytułu imprezy turystycznej, bez ponoszenia odpowiedzialności za dodatkową rekompensatę, jeżeli (...) organizator nie ma możliwości zrealizowania umowy z powodu nieuniknionych i nadzwyczajnych okoliczności i powiadomił podróznego o rozwiązaniu umowy bez zbędnej zwłoki przed rozpoczęciem imprezy turystycznej” (art. 12 ust. 3 lit. b dyrektywy 2015/2302). W niniejszym opracowaniu w odniesieniu do prawa organizatora turystyki używane jest określenie „rozwiązanie umowy”, skoro zostało ono przyjęte w oficjalnym tłumaczeniu dyrektywy 2015/2302 (i wyroków TSUE) oraz w u.i.t. Także i w tym wypadku bardziej prawidłowy byłby jednak termin „odstąpienie od umowy”. Nie ma

⁴³ Szerzej na temat skutków *ex nunc* i *ex tunc* zakończenia stosunku umownego np. G. Tracz, *Sposoby jednostronnej rezygnacji z zobowiązań umownych*, Warszawa–Kraków 2007, s. 80–82.

⁴⁴ K. Kryła-Cudna, [w:] *Komentarze...*, t. 7, *Prawo...*, s. 1636; K. Kryła-Cudna, [w:] *Ustawa...*, komentarz do art. 47, pkt 4.

⁴⁵ Tak na gruncie art. 47 ust. 4 u.i.t. SR dla Warszawy-Mokotowa w Warszawie w wyroku z 18.10.2021, II C 1473/21, LEX nr 3372193, który uznał, że zamknięcie stoków narciarskich, hoteli, czy też zamknięcie granic przed złożeniem oświadczenia o odstąpieniu, nie było warunkiem koniecznym odstąpienia od umowy na podstawie art. 47 ust. 4 u.i.t. Zob. też wyrok SR w Bydgoszczy z 29.09.2021 r., XIV C 172/21, LEX nr 3341918. Podobnie za warunek taki nie uznano odwołania rejsu – wyrok SO we Wrocławiu z 2.08.2023 r., II Ca 2833/22, LEX nr 3666672.

bowiem powodów, aby uprawnienie podróznego nazywać inaczej niż uprawnienie podróznego, skoro dyrektywa 2015/2302 nie daje podstaw do takiego różnicowania.

Przesłane skutecznego powołania się przez organizatora turystyki na nieuniknione i nadzwyczajne okoliczności w celu rozwiązania umowy, z pełnym zwrotem wpłat dokonanych przez podróznego, ale bez dodatkowego odszkodowania lub zadośćuczynienia, towarzyszy obowiązek powiadomienia podróznego o rozwiązaniu umowy niezwłocznie przed rozpoczęciem imprezy. Wydaje się, że należy to rozumieć w ten sposób, iż obowiązek powiadomienia musi zostać wykonany przed rozpoczęciem imprezy, niezwłocznie po uzyskaniu przez organizatora turystyki informacji o wystąpieniu nieuniknionych i nadzwyczajnych okoliczności, które mają wpływ na umowę o imprezę turystyczną. Nie chodzi przecież o to, aby podrózny był powiadomiony w ostatniej chwili przed rozpoczęciem podróży, ale o to, by zostało to uczynione możliwie jak najszybciej po momencie, w którym wystąpią przesłanki do rozwiązania umowy przez organizatora turystyki. Warunki skorzystania przez organizatora z prawa odstąpienia są zaostrzone w porównaniu z warunkami obowiązującymi podróznego, od którego nie wymaga się, w razie wystąpienia nieuniknionych i nadzwyczajnych okoliczności, odstąpienia niezwłocznego⁴⁶.

W art. 47 ust. 5 pkt 2 u.i.t. nie ma natomiast „terytorialnego” zawężenia skutków okoliczności nieuniknionych i nadzwyczajnych jak w wyżej omówionych przepisach dotyczących odstąpienia od umowy przez podróznego. Nie chodzi więc tylko o nieuniknione i nadzwyczajne okoliczności występujące w miejscu docelowym lub jego najbliższym sąsiedztwie, które mają znaczący wpływ na realizację imprezy turystycznej lub przewóz podróжных do miejsca docelowego, ale o każde, które odpowiadają definicji tych okoliczności w art. 4 pkt 15 u.i.t. i art. 3 pkt 12 dyrektywy 2015/2302⁴⁷.

Normę wspólną dla odstąpienia od umowy przez podróznego i rozwiązania umowy przez organizatora turystyki zawiera art. 47 ust. 6 u.i.t., stanowiący, że organizator turystyki dokonuje zwrotu poniesionych opłat i wpłat, o których mowa w art. 47 ust. 4 i 5 u.i.t., w terminie 14 dni od dnia rozwiązania umowy o udział w imprezie turystycznej, przy czym ust. 2 tego artykułu stosuje się odpowiednio. Regulacja ta w założeniu zawiera transpozycję art. 12 ust. 4 dyrektywy 2015/2302, zgodnie z którym organizator dokonuje wszelkich zwrotów wymaganych na podstawie art. 12 ust. 2 i 3 dyrektywy 2015/2302 lub, w przypadku art. 12 ust. 1, zwraca wszelkie płatności dokonane przez podróznego lub w jego imieniu z tytułu danej imprezy turystycznej pomniejszone o odpowiednią opłatę za rozwiązanie umowy. Takie zwroty na rzecz podróznego dokonywane są bez zbędnej zwłoki, a w każdym razie nie później niż w ciągu 14 dni od rozwiązania umowy o udział w imprezie

⁴⁶ Zob. K. Kryla-Cudna, [w:] *Komentarze...*, t. 7, *Prawo...*, s. 1637; K. Kryla-Cudna, [w:] *Ustawa...*, komentarz do art. 47, pkt 6.

⁴⁷ Sąd Rejonowy w Opolu w wyroku z 7.02.2020 r., I C 1821/19, LEX nr 3021037, uznał, w odniesieniu do stanu faktycznego jeszcze sprzed pandemii COVID-19, że w świetle art. 47 ust. 5 pkt 2 u.i.t. taką okolicznością było anulowanie wszystkich lotów pasażerskich z W. na Wyspy Zielonego Przylądka z uwagi na ograniczone możliwości przewoźnika oraz organizatora w znalezieniu alternatywy dla lotów samolotami.

turystycznej. W piśmiennictwie słusznie wskazano jednak na wadliwość tej implementacji⁴⁸, gdyż polski przepis mówi o zwrocie w terminie 14 dni od rozwiązania umowy, podczas gdy dyrektywa 2015/2302 – o zwrocie niezwłocznym, nie później niż w ciągu 14 dni od rozwiązania umowy, co oznacza, że organizator turystyki może zwlekać ze zwrotem do ostatniej chwili 14-dniowego terminu.

3.2. Orzecznictwo

Wskazane powyżej przepisy, dotyczące zarówno odstąpienia od umowy przez podróżnego, jak i rozwiązania umowy przez organizatora turystyki, stały się w ostatnim czasie przedmiotem orzecznictwa TSUE w związku z pandemią COVID-19.

Obydwu przepisów dotyczy wyrok TSUE z 8.06.2023 r., C-540/21⁴⁹, w którym uznano, że Republika Słowacka uchybiła zobowiązaniu ciążącemu na niej m.in. na mocy art. 12 ust. 2, art. 12 ust. 3 lit b i art. 12 ust. 4 dyrektywy 2015/2302 w zakresie, w jakim wprowadzone przez nią przepisy przewidują, że po pierwsze, jeżeli ze względu na wyjątkową sytuację spowodowaną światową pandemią COVID-19 nie było możliwości wykonania umowy o udział w imprezie turystycznej, organizator był uprawniony do oferowania zainteresowanym podróżnym zastępczej imprezy turystycznej (zamiast zwrotu dokonanych wpłat w rozumieniu art. 12 dyrektywy 2015/2302), a po drugie, że podróżni mieli wówczas prawo do tego zwrotu dopiero po 31.08.2021 r. i nie później niż w dniu 14.09.2021 r.

Trybunał Sprawiedliwości Unii Europejskiej zauważył, że o ile do celów rozwiązania umowy o udział w imprezie turystycznej kwalifikacja danego wydarzenia jako sytuacji wchodzącej w zakres pojęcia „nieuniknionych i nadzwyczajnych okoliczności” w rozumieniu art. 12 dyrektywy 2015/2302 zależy koniecznie od konkretnych okoliczności danej sprawy, w szczególności zaś od konkretnie uzgodnionych usług turystycznych, a także od konsekwencji tego wydarzenia w przewidywanym miejscu docelowym, o tyle światowy kryzys zdrowotny, taki jak pandemia COVID-19, należy uznać za mogący wchodzić w zakres tego pojęcia. Takie zdarzenie w sposób oczywisty nie podlega bowiem jakiegokolwiek kontroli, a jego konsekwencji nie można było uniknąć, nawet gdyby podjęto wszelkie racjonalne środki. Zdarzenie to wskazuje ponadto na istnienie „znaczącego zagrożenia dla zdrowia ludzkiego”, o którym mowa w motywie 31 dyrektywy 2015/2302. Nie ma w tym względzie znaczenia okoliczność, że – podobnie jak w art. 12 ust. 2 dyrektywy 2015/2302 – w motywie tym zilustrowano powyższe sformułowania, posługując się przykładem wybuchu epidemii poważnej choroby „w docelowym miejscu podróży”, ponieważ takie uściślenie nie ma na celu ograniczenia zakresu pojęcia „nieuniknionych i nadzwyczajnych

⁴⁸ Szerzej P. Cybula, *Prawidłowa implementacja prawa unijnego czy wsparcie przedsiębiorców? O dylematach regulacyjnych w czasach Covid-19 na przykładzie problemu terminu zwrotu przedpłat podróżnym przez organizatorów turystyki*, „Problemy Współczesnego Prawa Międzynarodowego, Europejskiego i Porównawczego” 2021/19, s. 55–57.

⁴⁹ Wyrok TSUE z 8.06.2023 r., C-540/21, Komisja Europejska przeciwko Republice Słowackiej (*Droit de résiliation sans frais*), ECLI:EU:C:2023:450.

okoliczności” do wydarzeń lokalnych, lecz wykazanie, że okoliczności te muszą w każdym razie wystąpić w szczególności w przewidywanym miejscu przeznaczenia i mieć z tego tytułu poważne konsekwencje dla realizacji danej imprezy turystycznej. Skoro zatem rozprzestrzenianie się poważnej choroby w docelowym miejscu podróży może wchodzić w zakres tego pojęcia, to *a fortiori* powinno być tak w przypadku rozprzestrzeniania się poważnej choroby w skali światowej, ponieważ skutki tej ostatniej dotyczą również tego miejsca.

Trybunał Sprawiedliwości Unii Europejskiej uznał, że wykładnia art. 12 ust. 2 i art. 12 ust. 3 lit. b dyrektywy 2015/2302, zgodnie z którą przepisy te mają zastosowanie wyłącznie do wydarzeń o zasięgu lokalnym (tj. z wyłączeniem wydarzeń o szerszym zasięgu), byłaby po pierwsze sprzeczna z zasadą pewności prawa, ponieważ w przypadku braku jakiegokolwiek kryterium rozgraniczenia przewidzianego w tym celu w tej dyrektywie rozgraniczenie między tymi dwiema kategoriami zdarzeń może być niejasne i zmienne, co ostatecznie spowodowałoby niepewność korzystania z ochrony przyznanej na mocy wspomnianego przepisu. Po drugie taka wykładnia byłaby niespójna w świetle celu zamierzonego we wspomnianej dyrektywie, który zgodnie z jej art. 1 w zw. z motywem 5 tej dyrektywy polega na przyczynieniu się do właściwego funkcjonowania rynku wewnętrznego i osiągnięcia wysokiego, możliwie ujednoliconego, poziomu ochrony konsumentów⁵⁰. Wykładnia ta oznaczałaby bowiem, że podróżni, którzy rozwiązują swoją umowę o udział w imprezie turystycznej, powołując się na pojawienie się choroby o zasięgu lokalnym, nie byłiby zobowiązani do uiszczenia opłaty za rozwiązanie umowy, podczas gdy podróżni, którzy rozwiązują tę umowę ze względu na pojawienie się choroby o zasięgu światowym, musieliby pokryć takie koszty. W konsekwencji zainteresowani podróżni korzystaliby z niższego poziomu ochrony w przypadku wystąpienia światowego kryzysu zdrowotnego niż w przypadku wystąpienia choroby o zasięgu lokalnym. Pojęcie „nieuniknionych i nadzwyczajnych okoliczności” w art. 12 ust. 2 i art. 12 ust. 3 lit. b dyrektywy 2015/2302 może obejmować wybuch kryzysu zdrowotnego na skalę światową. W związku z tym przepis ten może być stosowany do przypadków przewidzianych w art. 33a słowackiej ustawy 170/2018 z 15.08.2018 r. o imprezach turystycznych, powiązanych usługach turystycznych i niektórych warunkach mających zastosowanie do działalności turystycznej, zmieniającej i uzupełniającej niektóre ustawy⁵¹, a mianowicie przypadków, w których nie można było zapewnić podróżnemu podstawowych elementów usług turystycznych przewidzianych w umowie o udział w imprezie turystycznej ze względu na wyjątkową sytuację spowodowaną COVID-19 na Słowacji lub podobną sytuację w miejscu docelowym czy w dowolnym punkcie trasy imprezy turystycznej⁵².

⁵⁰ Podobnie wyrok TSUE z 12.01.2023 r., C-396/21, KT i NS przeciwko FTI Touristik GmbH, ECLI:EU:C:2023:10, pkt 29.

⁵¹ Zákon č. 170/2018 o zájazdoch, spojených službách cestovného ruchu, niektorých podmienkach podnikania v cestovnom ruchu a o zmene a doplnení niektorých zákonov.

⁵² Zob. pkt 48–60 wyroku TSUE, C-540/21.

W wyroku tym TSUE wyjaśnił także⁵³, że zwrot wszelkich wpłat dokonanych z tytułu imprezy turystycznej, o którym mowa w art. 12 ust. 2 i 3 dyrektywy 2015/2302, oznacza zwrócenie wpłat dokonanych z tytułu imprezy turystycznej wyłącznie w formie kwoty pieniężnej, którą podróżny będzie mógł swobodnie dysponować, nie zaś w formie zastępczej imprezy turystycznej, bonu lub innej formy odroczonej rekompensaty. Nie stoi to na przeszkodzie, aby podróżny wyraził dobrowolną zgodę na przyjęcie bonu zamiast zwrotu w formie kwoty pieniężnej, o ile taka możliwość nie pozbawia go jego prawa do tego zwrotu – jak wskazano to w motywie 9 zalecenia Komisji (UE) 2020/648 z 13.05.2020 r. w sprawie bonów oferowanych pasażerom i podróżnym jako alternatywa dla zwrotu pieniędzy za odwołane imprezy turystyczne i usługi transportowe w kontekście pandemii COVID-19⁵⁴.

Zarówno prawa podróżnego, jak i organizatora turystyki do rozwiązania umowy dotyczy także wyrok TSUE z 8.06.2023 r., C-407/21⁵⁵. Orzeczono w nim, że art. 12 ust. 2 i 3 dyrektywy 2015/2302 należy interpretować w ten sposób, iż w sytuacji, gdy w następstwie rozwiązania umowy o udział w imprezie turystycznej organizator imprezy ma obowiązek na podstawie tego przepisu zwrócić danemu podróżnemu wszystkie wpłaty dokonane z tytułu tej imprezy, taki zwrot obejmuje jedynie zwrócenie tych wpłat w formie pieniężnej. W sprawie tej dwa stowarzyszenia konsumenckie wniosły skargę do Rady Stanu o stwierdzenie nieważności francuskiego rozporządzenia nr 2020-315⁵⁶, podnosząc, że narusza ono art. 12 dyrektywy 2015/2302 tym, że zezwala organizatorom imprez turystycznych na spełnienie ich obowiązku zwrotu przez zaoferowanie zainteresowanemu podróżnemu, nie później niż 3 miesiące po powiadomieniu o rozwiązaniu danej umowy o udział w imprezie turystycznej, bonu o wartości równej wpłatom dokonanych z tytułu tej imprezy turystycznej, przy czym taka oferta obowiązuje przez okres 18 miesięcy. Wobec braku definicji „zwrotu” w dyrektywie 2015/2302 TSUE uznał, że zgodnie ze zwyczajowym znaczeniem w języku potocznym termin „zwrot” odnosi się do zwrócenia danej osobie kwoty pieniężnej, zwłaszcza że z brzmienia art. 12 ust. 2 i 3 dyrektywy 2015/2302 wynika, iż chodzi o pełny zwrot „wpłat dokonanych”. Zauważył, że art. 12 ust. 4 dyrektywy 2015/2302 nakazuje zwrot nie później niż 14 dni po rozwiązaniu umowy, i podkreślił, że nałożenie takiego terminu byłoby mało użyteczne, gdyby podróżny musiał ograniczyć się do bonu lub innej usługi odroczonej w czasie, z której mógłby w każdym razie skorzystać dopiero po upływie tego terminu⁵⁷.

W wyroku tym TSUE w znacznym stopniu powtórzył ustalenia z przywołanego wyżej wyroku C-540/21 na temat wykładni pojęcia „nieuniknionych i nadzwyczajnych

⁵³ Zob. pkt 61–77 wyroku TSUE, C-540/21.

⁵⁴ Dz.Urz. UE L 151 z 14.05.2020 r., s. 10 – dalej zalecenie 2020/648.

⁵⁵ Wyrok TSUE z 8.06.2023 r., C-407/21, Union fédérale des consommateurs – Que choisir (UFC – Que choisir), Consommation, logement et cadre de vie (CLCV) przeciwko Premier ministre, Ministre de l'Économie, des Finances et de la Relance, ECLI:EU:C:2023:449.

⁵⁶ Rozporządzenie 2020-315 z 25.03.2020 r. w sprawie warunków finansowych rozwiązywania niektórych umów dotyczących podróży turystycznych i pobytów w przypadku wystąpienia nieuniknionych i nadzwyczajnych okoliczności lub siły wyższej (JORF z 26.03.2020 r. nr 35).

⁵⁷ Zob. pkt 18–35 wyroku TSUE, C-407/21.

okoliczności”, stwierdzając, że w rozumieniu art. 12 ust. 2 i art. 12 ust. 3 lit. b dyrektywy 2015/2302 może ono obejmować wybuch światowego kryzysu zdrowotnego. Wypowiedział się przy tej okazji o relacji określenia „nieuniknione i nadzwyczajne okoliczności” do określenia „siła wyższa”. Przypomniał, że zakres pojęciowy „siły wyższej” nie ma jednakowej treści w różnych dziedzinach stosowania prawa Unii Europejskiej i jego znaczenie powinno zostać ustalone na podstawie ram prawnych, w których ma on wywierać skutki⁵⁸. Termin „nieuniknione i nadzwyczajne okoliczności” w rozumieniu art. 12 ust. 2 i art. 12 ust. 3 lit. b dyrektywy 2015/2302 jest zbliżony do pojęcia „siły wyższej” zdefiniowanego w utrwalonym orzecznictwie, a mianowicie jako dotyczące nietypowych i nieprzewidywalnych okoliczności, zewnętrznych w stosunku do powołującego się na nie podmiotu, których konsekwencji nie można uniknąć mimo dołożenia wszelkich starań⁵⁹. A zatem, jak zauważył TSUE, pomimo braku jakiegokolwiek odniesienia w tej dyrektywie do siły wyższej, to pojęcie „nieuniknionych i nadzwyczajnych okoliczności” konkretyzuje pojęcie „siły wyższej” w ramach wspomnianej dyrektywy. Trybunał Sprawiedliwości Unii Europejskiej zaznaczył, że geneza dyrektywy 2015/2302 (a w szczególności prace przygotowawcze) potwierdza, iż termin „nieuniknione i nadzwyczajne okoliczności” zastąpił termin „siła wyższa” zawarty w poprzedniej dyrektywie 90/314/EWG i stanowi wyczerpujące zastosowanie pojęcia „siły wyższej” do celów dyrektywy 2015/2302. W związku z tym państwa członkowskie nie mogą zwolnić organizatorów imprez turystycznych ze względu na siłę wyższą, chociażby tymczasowo, z obowiązku zwrotu wpłat przewidzianego w art. 12 ust. 2–4 dyrektywy 2015/2302, ponieważ ani ten, ani żaden inny przepis tej dyrektywy nie stanowią wyjątku od wiążącego charakteru tego obowiązku z tytułu siły wyższej⁶⁰. W przypadku rozwiązania umowy w następstwie wybuchu światowego kryzysu zdrowotnego organizatorzy są zobowiązani do zwrotu wszystkich wpłat na warunkach przewidzianych w art. 12 ust. 4 dyrektywy 2015/2302. Ponadto TSUE podkreślił, że przepisy tej dyrektywy – o ile nie stanowi ona inaczej – mają na celu pełną harmonizację. Wskazał, że z art. 23 ust. 2 i 3 dyrektywy 2015/2302 wynika, iż prawa przyznane podróżnym na mocy tej dyrektywy mają charakter bezwzględnie obowiązujący, tymczasem zwolnienie organizatorów z obowiązku zwrotu wpłat podróżnym oznacza obniżenie poziomu ochrony. W rezultacie TSUE orzekł, że art. 12 ust. 2–4 w zw. z art. 4 dyrektywy 2015/2302 należy interpretować w ten sposób, iż stoi on na przeszkodzie przepisom krajowym, zgodnie z którymi organizatorzy imprez turystycznych są czasowo zwolnieni, w kontekście wybuchu światowego kryzysu zdrowotnego uniemożliwiającego wykonanie umów o udział w imprezie turystycznej, z ciężącego na nich obowiązku zwrotu danym podróżnym, najpóźniej w terminie 14 dni po rozwiązaniu umowy, wszystkich wpłat

⁵⁸ Wyrok TSUE z 25.01.2017 r., C-640/15, Tomas Vilkas, ECLI:EU:C:2017:39, pkt 54.

⁵⁹ Wyrok TSUE z 4.03.2010 r., C-297/08, Komisja Europejska przeciwko Republice Włoskiej, ECLI:EU:C:2010:115, pkt 85.

⁶⁰ Analogicznie wyrok TSUE z 26.09.2013 r., C-509/11, ÖBB-Personenverkehr AG, ECLI:EU:C:2013:613, pkt 49, 50; K. Kłosowski, *Siła wyższa nie wyłącza prawa do częściowego zwrotu ceny biletu. Glosa do wyroku TSUE z 26 września 2013 r. w sprawie C-509/11, ÖBB-Personenverkehr AG, „Internetowy Kwartalnik Antymonopolowy i Regulacyjny” 2014/7, s. 9–14.*

dokonanych z tytułu rozwiązywanej umowy, także wtedy gdy takie przepisy mają na celu zapobieżenie sytuacji, w której – ze względu na znaczną liczbę spodziewanych żądań zwrotu wpłat – wypłacalność tych organizatorów podróży byłaby naruszona w stopniu zagrażającym ich istnieniu, oraz zachowanie w ten sposób rentowności w rozpatrywanym sektorze⁶¹.

W związku ze stanowiskiem TSUE wyrażonym w dwóch powyższych wyrokach w odniesieniu do dopuszczalności zwrotów w postaci bonów należy zwrócić uwagę na art. 15k polskiej ustawy z 2.03.2020 r. o szczególnych rozwiązaniach związanych z zapobieganiem, przeciwdziałaniem i zwalczaniem COVID-19, innych chorób zakaźnych oraz wywołanych nimi sytuacji kryzysowych⁶², który miał na celu m.in. powstrzymanie niewypłacalności organizatorów turystyki i przez to pomoc przedsiębiorcom turystycznym i podróżnym⁶³. Przepis ten stanowi, że odstąpienie od umowy w trybie określonym w art. 47 ust. 4 u.i.t. lub rozwiązanie przez organizatora turystyki umowy o udział w imprezie turystycznej w trybie określonym w art. 47 ust. 5 pkt 2 u.i.t., które pozostają w bezpośrednim związku z wybuchem epidemii choroby wywołanej wirusem SARS-CoV-2, jest skuteczne z mocy prawa po upływie 180 dni od dnia powiadomienia przez podróżnego o odstąpieniu od umowy lub powiadomienia o rozwiązaniu umowy przez organizatora turystyki⁶⁴. Powyższe odstąpienie od umowy bądź jej rozwiązanie nie jest skuteczne w przypadku wyrażenia przez podróżnego zgody na otrzymanie w zamian od organizatora turystyki *vouchera* do realizacji na poczet przyszłych imprez turystycznych w ciągu 2 lat od dnia, w którym miała się odbyć impreza turystyczna. Wartość *vouchera* nie może być niższa niż kwota wpłacona na poczet realizacji dotychczasowej umowy o imprezę turystyczną⁶⁵. Odnosząc się do tej regulacji, warto zwrócić uwagę, że ani omówione wyroki w sprawach C-407/21 i C-540/21, ani zalecenie 2020/648 nie wykluczają

⁶¹ Zob. pkt 36–76 wyroku TSUE, C-407/21. W sprawie tej Rada Stanu przedstawiła dane, że podmioty gospodarcze z sektora podróży doświadczyły w wyniku tego kryzysu spadku obrotów między 50% a 80%, a odpowiadają one za 7% PKB we Francji, przy czym sami organizatorzy imprez turystycznych zatrudniają 30 000 osób, osiągając obroty wynoszące prawie 11 mld euro. Łączna kwota bonów wystawionych przez francuskich przedsiębiorców do 15.09.2020 r. wyniosła 990 mln euro, tj. 10% obrotu tego sektora w zwykłym roku.

⁶² Tekst jedn.: Dz.U. z 2024 r. poz. 340 ze zm.

⁶³ Zob. P. Cybula, *Prawidłowa...*, s. 59 i n.; W. Dudziak-Rzeszowska, *Prawo...*, s. 141–142; K. Marak, *Regulacje prawne wprowadzone w celu przeciwdziałania skutkom epidemii wirusa SARS-CoV-2 w zakresie wykonania umów o udział w imprezie turystycznej oraz skutki tych regulacji dla organizatorów turystyki i podróżnych*, „Iustitia” 2020/4, s. 203–210; K. Stradomska-Balcerzyk, *Kształtowanie cywilnoprawnych stosunków zobowiązaniowych w świetle ustawodawstwa epidemicznego*, „Monitor Prawniczy” 2020/17, s. 904.

⁶⁴ Sąd Rejonowy Szczecin-Centrum w Szczecinie w wyroku z 17.02.2022 r., I C 796/21, LEX nr 3334798, wskazał, że jest to przepis szczególny w stosunku do art. 47 ust. 4–6 u.i.t. i oznacza, iż wymagalność roszczenia o zwrot opłat i wpłat następuje po upływie 194 dni od dnia powiadomienia jednej strony przez drugą o odstąpieniu lub od dnia zawarcia porozumienia w przedmiocie rozwiązania umowy. Wydłużenie 14-dniowego terminu zwrotu wpłat dokonanych przez podróżnego o 180 dni zostało ocenione jako sprzeczne z art. 12 ust. 4 dyrektywy 2015/2302, która zakłada harmonizację pełną. Zob. K. Kryla-Cudna, [w:] *Ustawa...*, komentarz do art. 47, pkt 11–13; K. Marak, *Regulacje...*, s. 203–204; por. wyrok SO w Gliwicach z 24.10.2022 r., III Ca 1105/21, LEX nr 3446042.

⁶⁵ Zob. też art. 15ka i 15 kb przywołanej wyżej ustawy z 2.03.2020 r., które stanowią podstawę ubiegania się organizatora turystyki o wypłatę na rzecz podróżnego środków pieniężnych wpłaconych przez tego podróżnego na rzecz organizatora turystyki na poczet imprezy turystycznej oraz określają zasady działania

oferowania bonów zamiast zwrotu w formie pieniężnej. Wynika z nich jednak jasno, że skorzystanie z bonu musi mieć charakter dobrowolny. Podróżni nie mogą bowiem być pozbawieni prawa do otrzymania zwrotu w formie pieniężnej⁶⁶.

W innej sprawie związanej z pandemią COVID-19 TSUE rozstrzygnął, jaki moment jest miarodajny dla oceny, czy wystąpiły nieuniknione i nadzwyczajne okoliczności uzasadniające rozwiązanie umowy (odstąpienie od umowy) przez podróżnego w świetle art. 12 ust. 2 dyrektywy 2015/2302. W wyroku z 29.02.2024 r., C-584/22⁶⁷, odpowiadając na pytanie Federalnego Trybunału Sprawiedliwości, TSUE orzekł, że przepis ten należy interpretować w ten sposób, iż w celu ustalenia, czy wystąpiły nieuniknione i nadzwyczajne okoliczności, które „w znaczącym stopniu wpływają na realizację imprezy turystycznej lub które w znaczącym stopniu wpływają na przewóz pasażerów do miejsca docelowego” w rozumieniu tego przepisu, powinno się uwzględnić wyłącznie sytuację istniejącą w dniu, w którym podróżny rozwiązał umowę o udział w imprezie turystycznej. Sprawa dotyczyła imprezy turystycznej w Japonii, którą podróżny miał odbyć wraz z żoną w dniach 3–12.04.2020 r. W dniu 1.03.2020 r. w następstwie środków dotyczących rozprzestrzeniania się COVID-19 przyjętych przez władze japońskie podróżny rozwiązał umowę ze względu na zagrożenie zdrowia i uiścił opłatę za rozwiązanie umowy. Gdy 26.03.2020 r. Japonia wydała zakaz wjazdu na swoje terytorium, zażądał zwrotu opłaty za rozwiązanie umowy. Spotkał się jednak z odmową. Wykonanie prawa do rozwiązania umowy bez ponoszenia opłat za rozwiązanie jest uzależnione od wspomnianego wpływu, dlatego TSUE przyjął, że z jednej strony, jako że ten warunek wymaga wystąpienia nieuniknionych i nadzwyczajnych okoliczności, należy uznać, iż jest on spełniony, gdy takie okoliczności rzeczywiście występowały w dniu rozwiązania odnośnej umowy o udział w imprezie turystycznej, co oznacza, że w owym dniu istniała sytuacja odpowiadająca definicji pojęcia „nieuniknionych i nadzwyczajnych okoliczności”. Z drugiej strony, według TSUE, jako że muszą to być okoliczności, które w „znaczącym stopniu wpływają na realizację imprezy turystycznej lub które w znaczącym

Turystycznego Funduszu Zwrotów, z którego realizowane są, do wyczerpania zgromadzonych na nim środków, wypłaty na rzecz podróżnych, gdy podróżny nie otrzymał lub nie wyraził zgody na przyjęcie *vouchera*, o którym mowa w art. 15k ust. 2. Ponadto art. 15kc ust. 14 i 14a tej ustawy przewiduje, że „Fundusz Pomocowy zapewnia organizatorom turystyki wypłaty na pokrycie zwrotów podróżnym wpląt należności za imprezy turystyczne, które nie zostały lub nie zostaną zrealizowane z powodu ogłoszenia albo wystąpienia na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej lub w miejscu realizacji imprezy turystycznej nieuniknionych i nadzwyczajnych okoliczności, o których mowa w art. 4 pkt 15” u.i.t., „uznanych w drodze komunikatu wydanego przez ministra właściwego do spraw turystyki w porozumieniu z ministrem właściwym do spraw instytucji finansowych za właściwe dla uruchomienia wypłat na pokrycie podróżnym zwrotów wpląt należności za imprezę turystyczną, która nie została lub nie zostanie zrealizowana”. „Komunikat określa termin powiadomienia przez podróżnego o odstąpieniu od umowy o udział w imprezie turystycznej lub powiadomienia o rozwiązaniu umowy o udział w imprezie turystycznej przez organizatora turystyki, które to odstąpienie od umowy lub rozwiązanie umowy pozostaje w bezpośrednim związku z nieuniknionymi i nadzwyczajnymi okolicznościami”. Zob. J. Bieluk, *Nadzwyczajna...*, rozdz. 8, pkt 3.1.; K. Marak, *Regulacje...*, s. 204–206.

⁶⁶ Por. A. Patryk, *COVID-19: zwrot za wycieczkę w pieniądzu, a nie w bonie. Omówienie wyroku TS z dnia 8 czerwca 2023 r., C-407/21 (UFC – Que choisir i CLCV)*, LEX/el. 2023.

⁶⁷ Wyrok TSUE z 29.02.2024 r., C-584/22, QM przeciwko Kiwi Tours GmbH, ECLI:EU:C:2024:188.

stopniu wpływają na przewóz pasażerów do miejsca docelowego”, co ostatecznie okaże się dopiero w dniu przewidzianym na realizację odnośnej imprezy turystycznej, ich ocena musi mieć charakter prospektywny. Powinna ona opierać się na prognozie dotyczącej prawdopodobieństwa, że nieuniknione i nadzwyczajne okoliczności, na które powołuje się odnośny podróżny, w znaczącym stopniu wpłyną na realizację imprezy turystycznej w rozumieniu art. 12 ust. 2 dyrektywy 2015/2302. Nie należy natomiast brać pod uwagę nieuniknionych i nadzwyczajnych okoliczności zaistniałych po rozwiązaniu umowy⁶⁸.

Rozstrzygnięcie w powyższej sprawie ma istotne znaczenie z uwagi na to, że nieuniknione i nadzwyczajne okoliczności, o których mowa w art. 12 ust. 2 dyrektywy 2015/2302, uzasadniające zwrot opłat w związku z rozwiązaniem umowy (odstąpieniem od umowy) przez podróżnego, mogą wystąpić dopiero po rozwiązaniu umowy albo zmieniać swoją intensywność w czasie. Jeżeli więc podróżny rozwiązał umowę w momencie, gdy okoliczności te nie występowały, a pojawiły się później, nie będzie mógł żądać zwrotu opłaty. Jeśli natomiast rozwiązał umowę bez poniesienia opłaty, ponieważ okoliczności te w tej chwili już istniały, nie ma znaczenia, czy później utrzymywały się, czy też ustały i impreza mogła się rozpocząć⁶⁹.

Rozwiązania umowy przez podróżnego ze względu na COVID-19 dotyczyła także sprawa, w której TSUE, w wyniku pytania prejudycjalnego sądu litewskiego, wydał wyrok z 29.02.2024 r., C-299/22⁷⁰. W dniu 10.02.2020 r. podróżny zawarł umowę o udział w imprezie turystycznej, w ramach której miał wraz z rodziną udać się w dniach 1–8.08.2020 r. do Zjednoczonych Emiratów Arabskich. W dniu 27.02.2020 r. poinformował spółkę Tez Tour, że chce rozwiązać umowę, i zwrócił się do niej o umożliwienie mu wykorzystania zapłaconej kwoty na odbycie innej podróży w późniejszym terminie, gdy zmniejszy się zagrożenie dla zdrowia związane z rozprzestrzenianiem się epidemii. Spółka odmówiła uwzględnienia jego wniosku.

Po pierwsze, w wyroku tym TSUE uznał, że art. 12 ust. 2 w zw. z art. 3 pkt 12 dyrektywy 2015/2302 należy interpretować w ten sposób, iż stwierdzenie wystąpienia w miejscu docelowym podróży lub jego najbliższym sąsiedztwie nieuniknionych i nadzwyczajnych okoliczności w rozumieniu tych przepisów nie jest uzależnione od warunku, iż właściwe organy wydały oficjalne zalecenie odradzające podróżnym odwiedzanie danego obszaru lub oficjalną decyzję uznającą ten obszar za „obszar ryzyka”. Trybunał Sprawiedliwości Unii Europejskiej podkreślił, że o ile ze względu na

⁶⁸ Zob. pkt 26–34 wyroku TSUE, C-584/22.

⁶⁹ Na gruncie art. 47 ust. 4 u.i.t. SR Szczecin-Centrum w Szczecinie w wyroku z 17.02.2022 r., I C 796/21, LEX nr 3334798, uwzględnił jako miarodajny moment zawarcia umowy. Uznał, że w chwili zawierania umowy (listopad 2019) wybuch pandemii koronawirusa był okolicznością nie do przewidzenia, nagle i o nieprzewidzianym czasie trwania, nie można było spodziewać się nadchodzącej epidemii i warunków, w jakich przyszło tego typu placówkom funkcjonować. Sąd ten miał jednak także na uwadze panującą na przestrzeni marca–czerwca 2020 r. ogólną dezorientację w zakresie funkcjonowania społeczeństwa wobec wybuchu epidemii koronawirusa, a także to, iż w tym czasie średnia liczba dziennych zakażeń oscylowała w granicach ok. 300 do 560 osób, w tym województwem o największej ilości zakażeń było województwo, na obszarze którego mieszkała znaczna część osób mających brać udział w wyjeździe. Zob. też wyrok SR dla Łodzi-Śródmieścia w Łodzi z 1.04.2021 r., I C 1278/20, LEX nr 3365133.

⁷⁰ Wyrok TSUE z 29.02.2024 r., C-299/22, M.D. przeciwko UAB „Tez Tour”, ECLI:EU:C:2024:181.

swój charakter wspomniane zalecenia i decyzje mogą mieć istotną wartość dowodową co do rzeczywistego wystąpienia takich okoliczności w państwach, których dotyczą, jak również wpływu, jaki wywierają one na realizację odnośnej imprezy turystycznej, o tyle takim zaleceniom i decyzjom nie można przypisać mocy dowodowej w takim stopniu, że ich niestnienie wystarczy, aby uniemożliwić stwierdzenie wystąpienia wspomnianych okoliczności. Oficjalne komunikaty ogłoszone przed dniem rozwiązania przedmiotowej umowy, tj. komunikat Światowej Organizacji Zdrowia z 30.01.2020 r., uznający rozprzestrzenianie się COVID-19 za „stan zagrożenia zdrowia publicznego o zasięgu międzynarodowym”, ogłoszenie stanu wyjątkowego na Litwie 26.02.2020 r. oraz poinformowanie nazajutrz w prasie litewskiej o licznych przypadkach zakażeń COVID-19 stwierdzonych w Zjednoczonych Emiratach Arabskich, choć wskazywały na zwiększone ryzyko dla zdrowia w ogólności, a w szczególności w tym ostatnim państwie, nie posuwały się konkretnie do odradzania podróżnym odwiedzania Zjednoczonych Emiratów Arabskich. Okoliczność ta nie może jednak sama w sobie wystarczyć do wykluczenia stanowiska, zgodnie z którym rozprzestrzenianie się COVID-19 mogło zostać podniesione przez podróżnego jako nieunikniona i nadzwyczajna okoliczność⁷¹.

Po drugie, zdaniem TSUE, artykuł 12 ust. 2 dyrektywy 2015/2302 należy interpretować w ten sposób, że pojęcie „nieuniknionych i nadzwyczajnych okoliczności”, które „w znaczącym stopniu wpływają na realizację imprezy turystycznej lub które w znaczącym stopniu wpływają na przewóz pasażerów do miejsca docelowego danej podróży, obejmuje nie tylko okoliczności, które uniemożliwiają realizację tej imprezy turystycznej, lecz również okoliczności, które nie uniemożliwiają tej realizacji, ale powodują, że realizacja tej imprezy turystycznej nie może nastąpić bez narażania odnośnych podróżnych na zagrożenie dla ich zdrowia i bezpieczeństwa, z uwzględnieniem – w stosownych przypadkach – czynników osobistych związanych z indywidualną sytuacją tych podróżnych”. Jako takie czynniki TSUE wskazał podróżowanie z małymi dziećmi lub przynależność do grupy wysokiego ryzyka. Oceny takiego wpływu należy dokonać, przyjmując – w dniu rozwiązania odnośnej umowy o udział w imprezie turystycznej – perspektywę właściwie poinformowanego oraz dostatecznie uważnego i rozsądnego przeciętnego podróżnego⁷², a więc w sposób obiektywny. Czynniki osobiste nie są same w sobie wystarczające, aby uzasadnić wykonanie przez odnośnego podróżnego prawa do rozwiązania umowy o udział w imprezie turystycznej bez ponoszenia opłaty za jej rozwiązanie, zgodnie z art. 12 ust. 2 dyrektywy 2015/2302, jako że czynniki te są istotne jedynie wówczas, gdy mogą mieć wpływ na ocenę skutków obiektywnie związanych z wystąpieniem nieuniknionych i nadzwyczajnych okoliczności w rozumieniu tego przepisu. Trybunał Sprawiedliwości Unii Europejskiej podkreślił, że dyrektywa 2015/2302 wyraźnie uwzględnia konieczność poinformowania podróżnych, czy impreza turystyczna jest

⁷¹ Zob. pkt 27–44 wyroku TSUE, C-299/22.

⁷² Powołując się na bardziej ogólny cel dyrektywy 2015/2302, jakim jest ochrona konsumentów, TSUE przypomniał swój wyrok z 3.03.2020 r., C-125/18, Marc Gómez del Moral Guasch przeciwko Bankia SA, ECLI:EU:C:2020:138.

odpowiednia dla osób o ograniczonej sprawności ruchowej. Organizator powinien bowiem uwzględnić potrzeby podróżnych, którzy wymagają szczególnej troski ze względu na wiek lub ułomność fizyczną. Podróżny powinien móc dokonać oceny znaczenia wpływu na realizację imprezy lub przewóz pasażerów na podstawie „prognozy”, co oznacza, że znaczące skutki dla realizacji umowy muszą, w dniu rozwiązania umowy, być prawdopodobne z punktu widzenia tego podróżnego. Aby ocenić, czy warunek ten jest spełniony, należy z czasowego punktu widzenia odnieść się do dnia rozwiązania umowy. Ponieważ jednak wpływ ten występuje definitywnie dopiero w chwili realizacji tej imprezy, jego ocena musi mieć charakter prospective⁷³.

Po trzecie, zdaniem TSUE, art. 12 ust. 2 dyrektywy 2015/2302 należy interpretować w ten sposób, że podróżny nie może powołać się na sytuację, która w dniu zawarcia umowy o udział w imprezie turystycznej była już mu znana lub była dla niego przewidywalna, jako na nieuniknione i nadzwyczajne okoliczności w rozumieniu tego przepisu, z zastrzeżeniem jednak możliwości (ze względu na ewolucyjny charakter tej sytuacji), że po zawarciu umowy nastąpią istotne zmiany tej sytuacji powodujące powstanie nowej sytuacji, która – jako taka – mogła będzie odpowiadać definicji pojęcia „nieuniknionych i nadzwyczajnych okoliczności” w rozumieniu tego przepisu. Trybunał Sprawiedliwości Unii Europejskiej wyraźnie wskazał, że pojęcie „nieuniknionych i nadzwyczajnych okoliczności” obejmuje jedynie sytuacje, które po pierwsze nie istniały w dniu zawarcia umowy, a po drugie były nieprzewidywalne. Istniejąca sytuacja nie może bowiem z natury zostać uznana za „nieuniknioną”, i to nawet jeśli mogła zostać uznana za taką, zanim się urzeczywistniła. Ponadto sytuacja hipotetyczna, jeżeli jest przewidywalna, nie może zostać uznana za „nadzwyczajną”. Na potrzebę ochrony podróżnego w wypadku zdarzeń „nieprzewidzianych”, zwłaszcza że imprezy turystyczne są często nabywane na długo przed ich realizacją, wskazuje także motyw 30 preambuły dyrektywy 2015/2302⁷⁴. Ta teza wyroku C-299/22 jest istotna z tego względu, że jeżeli podróżny podejmuje ryzyko i zawiera umowę, gdy sytuacja była mu znana lub była dla niego przewidywalna, nie może być chroniony przez zwolnienie od opłaty, gdyż okoliczności te zostały przez niego na potrzeby tej podróży zaakceptowane. Jednocześnie ważne jest poczynione przez TSUE zastrzeżenie o „ewolucyjnym” charakterze sytuacji, co otwiera drogę do badania, czy po zawarciu umowy sytuacja uległa „istotnej zmianie” i nieuniknione i nadzwyczajne okoliczności się pojawiły.

Po czwarte, TSUE orzekł, że art. 12 ust. 2 dyrektywy 2015/2302 należy interpretować w ten sposób, że w celu ustalenia, czy nieuniknione i nadzwyczajne okoliczności występujące w miejscu docelowym lub jego najbliższym sąsiedztwie „w znaczącym stopniu wpływają na realizację imprezy turystycznej lub (...) w znaczącym stopniu wpływają na przewóz pasażerów do miejsca docelowego”, można również wziąć pod uwagę skutki występujące w miejscu wyjazdu, a także w różnych miejscach

⁷³ Zob. pkt 45–72 wyroku TSUE, C-299/22.

⁷⁴ Zob. pkt 73–83 wyroku TSUE, C-299/22.

związanych z rozpoczęciem odnośnej podróży i powrotem z niej, jeżeli owe skutki wpływają na realizację tej imprezy turystycznej. Możliwe jest w szczególności, że w wyniku okoliczności panujących w miejscu docelowym zostaną przyjęte pewne środki w miejscu wyjazdu, np. polegające na poddaniu powracających podróżnych w miejscu wyjazdu ograniczeniom, które mogłyby wówczas zostać uwzględnione w ocenie znaczących skutków dla realizacji danej umowy o imprezę turystyczną⁷⁵. Ta część rozstrzygnięcia stanowi wykładnię rozszerzającą, korzystaną dla podróżnego.

Nieco innej kwestii dotyczy wyrok z 14.09.2023 r., C-83/22⁷⁶, w którym TSUE zajął się wynikającym z art. 5 dyrektywy 2015/2302 obowiązkiem organizatora polegającym na poinformowaniu podróżnego przed zawarciem umowy o przysługującym podróżnemu prawie rozwiązania umowy na podstawie art. 12 ust. 2 dyrektywy 2015/2302. Podróżny wykupił w dniu 10.10.2019 r. imprezę turystyczną dla 2 osób do Wietnamu i Kambodży z wylotem z Madrytu w dniu 8.03.2020 r. i powrotem w dniu 24.03.2020 r., wpłacając zaliczkę w wysokości 2402 euro. Ogólne warunki tej umowy zawierały m.in. informację o możliwości rozwiązania umowy przed datą wylotu za opłatą za rozwiązanie. W informacjach tych nie było jednak wzmianki o możliwości rozwiązania umowy w przypadku nieuniknionych i nadzwyczajnych okoliczności występujących w miejscu docelowym lub jego najbliższym sąsiedztwie, które to okoliczności w znaczącym stopniu wpływałyby na wykonanie tej umowy. W dniu 12.02.2020 r. podróżny poinformował spółkę turystyczną o swojej decyzji rozwiązania umowy w związku z rozprzestrzenianiem się koronawirusa w Azji i zażądał zwrotu wszystkich należnych mu kwot. Spółka odpowiedziała mu, że w przypadku rezygnacji po potrąceniu opłaty za odstąpienie od umowy zostanie mu zwrócona kwota w wysokości 81 euro. Podróżny podtrzymał decyzję o rozwiązaniu umowy i zakwestionował wysokość opłaty. W dniu 4.03.2020 r. spółka poinformowała go, że zwróci mu kwotę 302 euro, ponieważ linia lotnicza odpowiedzialna za wykonanie rozpatrywanego lotu przyznała swoim pasażerom możliwość bezpłatnego odwołania lotu. Podróżny podniósł w pozwie przed sądem hiszpańskim, że jego decyzja o rozwiązaniu umowy została podjęta prawie miesiąc przed datą wylotu i była spowodowana działaniem siły wyższej, a mianowicie rozprzestrzenianiem się koronawirusa w Azji. Wniósł o zasądzenie dodatkowej kwoty w wysokości 1500 euro, uznając, że pozostała kwota, tj. 601 euro, odpowiada kosztom administracyjnym poniesionym przez spółkę. Pozwana spółka zaznaczyła, że zarówno w dniu rozwiązania umowy, jak i planowanego wylotu nadal istniała możliwość normalnego podróżowania do krajów docelowych.

Trybunał Sprawiedliwości Unii Europejskiej wskazał, że w świetle art. 5 ust. 1 dyrektywy 2015/2302, zanim podróżny zwiąże się jakkolwiek umową o udział w imprezie turystycznej, organizator imprezy turystycznej ma obowiązek udzielić

⁷⁵ Zob. pkt 84–95 wyroku TSUE, C-299/22.

⁷⁶ Wyrok TSUE z 14.09.2023 r., C-83/22, RTG przeciwko Tuk Tuk Travel SL, ECLI:EU:C:2023:664. Zob. R. Bujalski, *COVID a rezygnacja z umowy o imprezę turystyczną. Omówienie wyroku TS z dnia 14 września 2023 r., C-83/22 (Tuk Tuk Travel)*, LEX/el. 2023; E. Skibińska, *Prawo do bezpłatnego rozwiązania umowy o udział w imprezie turystycznej*, Legalis/el. 2023.

mu standardowych informacji za pośrednictwem odpowiedniego formularza zawartego w części A lub B załącznika I do tej dyrektywy. W formularzu tym wśród najważniejszych praw, o których należy poinformować podróżnego, ujęto prawo uczestnika imprezy turystycznej do tego, by „[w] wyjątkowych okolicznościach – na przykład jeżeli w docelowym miejscu podróży występują poważne problemy związane z bezpieczeństwem, które mogą wpłynąć na imprezę turystyczną – [mógł on], przed rozpoczęciem imprezy turystycznej, rozwiązać umowę bez ponoszenia jakiejkolwiek opłaty za rozwiązanie”. Ten punkt formularza wyjaśnia zatem i ilustruje treść prawa do rozwiązania umowy przyznanego takim podróżnym w art. 12 ust. 2 tej dyrektywy. Trybunał Sprawiedliwości Unii Europejskiej orzekł więc, że art. 5 ust. 1 dyrektywy 2015/2302 nakłada na organizatora obowiązek poinformowania podróżnego o przysługującym mu prawie do rozwiązania umowy, o którym mowa w art. 12 ust. 2⁷⁷.

Ponadto w wyroku C-83/22 TSUE zauważył, że podróżny nie może zrzec się praw przyznaných mu przez tę dyrektywę oraz że wszelkie porozumienia lub oświadczenia złożone przez podróżnego, które bezpośrednio lub pośrednio prowadzą do zrzeczenia się tych praw, nie są wiążące dla podróżnego. Należy jednak szczególnie zaakcentować, że – jak wyjaśnił TSUE – skuteczna ochrona przyznanego podróżnym w art. 12 ust. 2 dyrektywy 2015/2302 prawa do rozwiązania umowy wymaga, aby sąd krajowy mógł podnieść z urzędu naruszenie tego przepisu, gdy spełnione są cztery warunki⁷⁸. Po pierwsze, jedna ze stron umowy musi wytoczyć postępowanie sądowe dotyczące tej umowy przed sądem krajowym. Po drugie, prawo do rozwiązania umowy, o którym mowa w art. 12 ust. 2 dyrektywy 2015/2302, musi być związane z przedmiotem sporu określonym przez strony w świetle ich żądań i zarzutów. Po trzecie, sąd krajowy powinien dysponować wszystkimi elementami stanu prawnego i faktycznego niezbędnymi do dokonania oceny, czy zainteresowany podróżny może powołać się na to prawo do rozwiązania umowy. I po czwarte, podróżny nie musi wyraźnie wskazać sądowi krajowemu, że sprzeciwia się zastosowaniu art. 12 ust. 2 dyrektywy 2015/2302. Trybunał Sprawiedliwości Unii Europejskiej zauważył, że w sytuacji, gdy pasażer nie powołuje się na zastosowanie tego przepisu, podczas gdy przesłanki te wydają się spełnione, nie można wykluczać, iż nie wiedział o istnieniu prawa do rozwiązania umowy, i to wystarczy, aby sąd krajowy mógł powołać się na ten przepis z urzędu. To badanie z urzędu wymaga od tego sądu, aby – w sposób przewidziany w tym względzie przez krajowe prawo procesowe – poinformował powoda o przysługującym mu prawie do rozwiązania umowy zgodnie z art. 12 ust. 2 dyrektywy 2015/2302 oraz dał mu możliwość powołania się na to prawo w toczącym się postępowaniu sądowym, a jeżeli powód to uczyni, wezwał pozwanego do kontradiktoryjnej debaty w tym zakresie. Badanie to nie wymaga, aby sąd krajowy z urzędu rozwiązał daną umowę o udział w imprezie turystycznej bez ponoszenia

⁷⁷ Zob. pkt 31–39 wyroku TSUE, C-83/22.

⁷⁸ W odniesieniu do badania z urzędu nieuczciwych warunków umownych objętych dyrektywą Rady 93/13/EWG z 5.04.1993 r. w sprawie nieuczciwych warunków w umowach konsumenckich (Dz.Urz. WE L 95 z 21.04.1993 r., s. 29) zob. wyrok TSUE z 11.03.2020 r., C-511/17, Györgyné Lintner przeciwko UniCredit Bank Hungary Zrt., ECLI:EU:C:2020:188, pkt 27, 29, 34, 42 i przywołane tam orzecznictwo.

opłat i przyznał powodowi prawo do pełnego zwrotu wszelkich wpłat dokonanych z tytułu tej imprezy turystycznej, bo byłoby to sprzeczne z autonomią, jaką ma powód w wykonaniu swego prawa do rozwiązania umowy. W szczególności sąd krajowy nie może być zobowiązany do rozwiązania z urzędu umowy o udział w imprezie turystycznej zgodnie z tym przepisem, jeżeli podróżny, po powiadomieniu go przez rzeczonego sąd, w sposób dobrowolny i świadomy zamierza nie rozwiązywać swojej umowy na podstawie tego przepisu. W efekcie TSUE orzekł, że art. 12 ust. 2 dyrektywy 2015/2302 nie stoi na przeszkodzie stosowaniu przepisów krajowego prawa procesowego ustanawiających zasady dyspozycyjności i spójności, zgodnie z którymi w przypadku, gdy rozwiązanie umowy o udział w imprezie turystycznej spełnia przesłanki określone w tym przepisie, a dany podróżny występuje do sądu krajowego z roszczeniem zwrotu niższym od pełnego zwrotu kosztów, sąd ten nie może z urzędu zasądzić temu podróżnemu pełnego zwrotu kosztów, o ile przepisy te nie wykluczają możliwości, by wspomniany sąd poinformował z urzędu tego podróżnego o przysługującym mu prawie do pełnego zwrotu kosztów i umożliwił mu dochodzenie tego prawa przed tym sądem⁷⁹.

Do TSUE wciąż docierają nowe pytania prejudycjalne dotyczące art. 12 dyrektywy 2015/2302 związane z COVID-19, np. złożone przez sądy austriackie w sprawach C-546/22, GF przeciwko Schauinsland-Reisen GmbH, i C-771/22, Bundesarbeitskammer przeciwko HDI Global SE, sądy niemieckie w sprawach C-511/22, AQ przeciwko trendtours Touristik GmbH, i C-529/22, PA przeciwko trendtours Touristik GmbH, oraz sąd belgijski w sprawie C-45/23, A, B, C, D przeciwko MS Amlin Insurance SE⁸⁰.

3.3. Propozycja zmian w dyrektywie 2015/2302

Materia objęta art. 12 dyrektywy 2015/2302 jest przedmiotem projektu zmiany dyrektywy. Wniosek z 29.11.2023 r. dotyczący dyrektywy Parlamentu Europejskiego i Rady zmieniającej dyrektywę (UE) 2015/2302 w celu zwiększenia skuteczności ochrony podróżnych oraz uproszczenia i doprecyzowania niektórych aspektów dyrektywy⁸¹ zakłada nowelizację art. 12 ust. 2 dyrektywy przez doprecyzowanie, że prawo podróżnego do rozwiązania umowy ma zastosowanie w przypadku, gdy nieuniknione i nadzwyczajne okoliczności mające znaczący wpływ na realizację imprezy turystycznej występują w miejscu docelowym podróży lub w jego bezpośrednim sąsiedztwie, wpływają na podróż do miejsca docelowego lub występują w miejscu zamieszkania podróżnego bądź w miejscu wyjazdu. Ponadto wniosek zawiera wyjaśnienie, że umowę taką można rozwiązać, jeżeli istnieją podstawy, by oczekiwać, że nieuniknione i nadzwyczajne okoliczności znacząco wpłyną na jej wykonanie. Proponuje się także dodanie w dyrektywie 2015/2302 art. 12 ust. 3a

⁷⁹ Zob. pkt 40–64 wyroku TSUE, C-83/22.

⁸⁰ Zob. opinia Rzecznika Generalnego z 7.03.2024 r. w sprawach połączonych C-771/22 i C-45/23, ECLI:EU:C:2024:218.

⁸¹ COM(2023) 905 final.

przewidującego, że „urzędowe ostrzeżenia dla podróżnych wybierających się do określonego miejsca docelowego, wydane przez organy państwa członkowskiego wyjazdu, państwa członkowskiego zamieszkania podróżnego lub państwa, w którym znajduje się miejsce docelowe, a także fakt, że podróżny podlegałby poważnym ograniczeniom w miejscu docelowym podróży lub wakacji lub – po powrocie z podróży lub wakacji – w państwie członkowskim zamieszkania lub wyjazdu” (np. długotrwała kwarantanna) są ważnymi elementami, które należy wziąć pod uwagę przy ocenie, czy wystąpiły nieuniknione i nadzwyczajne okoliczności znacząco wpływające na realizację imprezy turystycznej. W art. 12 ust. 4 dyrektywy 2015/2302 zamierza się uściślić, że w przypadku rozwiązania umowy na mocy jej art. 12 ust. 2 lub 3 organizator jest zobowiązany zwrócić podróżnemu koszty niezależnie od tego, czy podróżny wyraźnie się o taki zwrot kosztów zwróci.

W powyższym wniosku planuje się regulację dotyczącą bonów. W przypadku rozwiązania umowy organizator może wydać podróżnym bony zamiast zwrotu pieniędzy, ale uprzednio musi poinformować podróżnych, że nie są oni zobowiązani do przyjęcia bonów. Bony powinny być ważne 12 miesięcy, a ich okres ważności można będzie jednorazowo przedłużyć za obustronną zgodą. Ich wartość musi być co najmniej równa kwocie należnego zwrotu. Bony muszą być zbywalne i objęte ochroną na wypadek niewypłacalności. Proponuje się także wprowadzenie – w art. 5 ust. 1 lit. g dyrektywy 2015/2302 – obowiązku organizatora polegającego na poinformowaniu podróżnego, że może on rozwiązać umowę o udział w imprezie turystycznej bez ponoszenia opłaty za rozwiązanie w przypadku wystąpienia nieuniknionych i nadzwyczajnych okoliczności, o których mowa w art. 12 ust. 2 tej dyrektywy. Ma to znaleźć odzwierciedlenie w zmienionych standardowych formularzach informacyjnych zawartych w załącznikach do dyrektywy 2015/2302, w których będą podane przykłady nadzwyczajnych okoliczności: klęski żywiołowe, poważne problemy związane z bezpieczeństwem lub zagrożeniem dla zdrowia publicznego, co do których można zasadnie oczekiwać, że wpłyną one na realizację imprezy turystycznej.

Kierunek tych propozycji wstępnie należy ocenić pozytywnie. Masowe anulowanie imprez z powodu pandemii COVID-19 i groźba niewypłacalności wielu organizatorów turystyki przyczyniła się do weryfikacji regulacji zawartych w obecnej dyrektywie 2015/2302, która się nie sprawdziła. Świadczy o tym przyjęcie przez wiele państw członkowskich przepisów odbiegających od dyrektywy: przedłużających terminy zwrotu kosztów lub zobowiązujących podróżnych do korzystania z bonów⁸². Proponowane zmiany zmierzają do zwiększenia pewności prawa i wyważenia ochrony podróżnych oraz organizatorów turystyki w sytuacji spowodowanej nieuniknionymi i nadzwyczajnymi okolicznościami. W szczególności istotną zmianą jest wprowadzenie do dyrektywy regulacji bonów, które są obecnie jedynie przedmiotem zalecenia 2020/648. Niewykluczone jednak, że nowe przepisy – niestety – nie będą dawały dostatecznej podstawy do ochrony podróżnego, gdy nieuniknione

⁸² W uzasadnieniu projektu zmiany dyrektywy wskazano, że Komisja Europejska wszczęła postępowania w sprawie uchybienia zobowiązaniom państwa członkowskiego przeciwko 11 państwom członkowskim. Zob. P. Cybula, *Prawidłowa...*, s. 61 i n.

i nadzwyczajne okoliczności wpływają na podróż powrotną. W projektowanym art. 12 ust. 3a mowa bowiem o sytuacji podróżnego już po powrocie z podróży lub wakacji.

4. Poniesienie przez organizatora turystyki kosztów niezbędnego zakwaterowania podróżnego, gdy niemożliwe jest zapewnienie jego powrotu do kraju (art. 48 ust. 11–13 u.i.t., art. 13 ust. 7–8 dyrektywy 2015/2302)

„W przypadku gdy niemożliwe jest zapewnienie powrotu podróżnego do kraju zgodnie z umową o udział w imprezie turystycznej z powodu nieuniknionych i nadzwyczajnych okoliczności, organizator turystyki ponosi koszty niezbędnego zakwaterowania podróżnego, w miarę możliwości o kategorii równoważnej do określonej w umowie, przez okres do 3 nocy” (art. 48 ust. 11 u.i.t.). Uprawnienie to nie wyłącza stosowania przepisów korzystniejszych w tym zakresie (art. 48 ust. 12 u.i.t.). „Organizator turystyki nie może powoływać się na nieuniknione i nadzwyczajne okoliczności w celu ograniczenia odpowiedzialności, o której mowa w art. 48 ust. 11 i 12, jeżeli przedsiębiorca świadczący usługi transportowe nie może powoływać się na takie okoliczności na podstawie innych przepisów” (art. 48 ust. 13 u.i.t.). „Powrót do kraju” jest zdefiniowany w słowniczku ustawowym i oznacza „powrót podróżnego do miejsca rozpoczęcia podróży lub do innego miejsca uzgodnionego przez strony” (art. 4 pkt 12 u.i.t.).

Rozwiązanie to jest zaczerpnięte z dyrektywy 2015/2302, która stanowi, że „tak długo jak niemożliwe jest zapewnienie powrotu podróżnego zgodnie z umową o udział w imprezie turystycznej z uwagi na nieuniknione i nadzwyczajne okoliczności, organizator ponosi koszty niezbędnego zakwaterowania, w miarę możliwości o równoważnej kategorii, przez okres nieprzekraczający trzech nocy na jednego podróżnego. Jeżeli przepisy Unii dotyczące praw pasażerów danego środka transportu przewidują dłuższe okresy na powrót podróżnego, stosuje się te okresy” (art. 13 ust. 7; zob. motyw 35 zd. 3 preambuły dyrektywy 2015/2302). Organizator nie może powoływać się na nieuniknione i nadzwyczajne okoliczności w celu ograniczenia odpowiedzialności zgodnie z art. 13 ust. 7 dyrektywy 2015/2302, jeżeli dostawca danych usług transportowych nie może powoływać się na takie okoliczności na podstawie mających zastosowanie przepisów Unii Europejskiej (art. 13 ust. 8 zd. 2 dyrektywy 2015/2302).

We wskazanych przepisach nieuniknione i nadzwyczajne okoliczności pełnią jeszcze inną funkcję niż omówione wcześniej. Ich wystąpienie powoduje powstanie obowiązku poniesienia przez organizatora turystyki kosztów zakwaterowania podróżnego, gdy niemożliwe jest zapewnienie mu powrotu do kraju. Niemożliwość ta może mieć związek z utrudnieniami komunikacyjnymi (np. z uwagi na pył związany z erupcją wulkanu⁸³), ale także zamknięciem granic z powodu działań wojennych czy przyczyn

⁸³ Zob. K. Kryla-Cudna, [w:] *Komentarze...*, t. 7, *Prawo...*, s. 1643; K. Kryla-Cudna, [w:] *Ustawa...*, komentarz do art. 48, pkt 13.

zdrowotnych. Okoliczności stanowiące przeszkodę nie muszą dotyczyć kraju, do którego ma nastąpić powrót, ale także kraju, w którym podróżny przebywa, albo przez który ma przejechać. Niemożliwość zapewnienia powrotu do kraju może mieć charakter przejściowy. Nie musi w tym wypadku wystąpić niemożliwość trwała, nieodwracalna.

Obowiązek organizatora jest pod różnymi względami ograniczony. Zakwaterowanie ma wprawdzie być w miarę możliwości kategorii równoważnej do określonej w umowie, ale chodzi tylko o zakwaterowanie „niezbędne” i – co do zasady – ograniczone czasowo. Ograniczenia czasu zapewnienia podróżnym niezbędnego zakwaterowania, o którym mowa w art. 48 ust. 11 u.i.t., nie stosuje się w przypadku osób o ograniczonej sprawności ruchowej oraz wszelkich osób im towarzyszących, kobiet w ciąży i osób w wieku poniżej 18 lat bez opieki, jak również osób wymagających szczególnej opieki medycznej, pod warunkiem że organizator turystyki został powiadomiony o sytuacji tych osób co najmniej 48 godzin przed rozpoczęciem imprezy turystycznej (art. 49 u.i.t., art. 13 ust. 8 dyrektywy 2015/2302).

Z brzmienia zarówno art. 48 ust. 11 u.i.t., jak i art. 13 ust. 7 dyrektywy 2015/2302 wydaje się wynikać, że organizator turystyki nie jest zobowiązany do zapewnienia podróżnemu zakwaterowania, a jedynie do poniesienia jego kosztów. W praktyce podróżny nierzadko może pozostawać w miejscu zakwaterowania, w którym przebywał na podstawie umowy o imprezę turystyczną, ale nie ma takiego obowiązku albo też może nie mieć takiej możliwości.

Warto też wspomnieć, że dyrektywa 2015/2302 stanowi, iż państwa członkowskie zapewniają, by organizator bez zbędnej zwłoki udzielił podróżnemu odpowiedniej pomocy w trudnej sytuacji, czyli również w okolicznościach określonych w art. 13 ust. 7 tej dyrektywy, w szczególności poprzez: a) udzielenie odpowiednich informacji dotyczących świadczeń zdrowotnych, władz lokalnych oraz pomocy konsularnej; oraz b) udzielenie podróżnemu pomocy w nawiązaniu komunikacji na odległość oraz w znalezieniu alternatywnych usług turystycznych. Organizator powinien mieć możliwość pobrania uzasadnionej opłaty z tytułu udzielenia takiej pomocy, jeżeli trudna sytuacja powstała z winy umyślnej podróżnego lub w wyniku jego niedbalstwa. Opłata ta w żadnym przypadku nie może przekraczać rzeczywistych kosztów poniesionych przez organizatora (art. 16 dyrektywy 2015/2302). Analogiczną regulację zawiera art. 52 u.i.t.

5. Wyłączenie odpowiedzialności organizatora turystyki (art. 50 ust. 3 pkt 3 u.i.t., art. 14 ust. 3 lit. c dyrektywy 2015/2302)

„Podróżnemu przysługuje odszkodowanie lub zadośćuczynienie za poniesione szkody lub krzywdy, których doznał w wyniku niezgodności. Organizator turystyki niezwłocznie wypłaca odszkodowanie lub zadośćuczynienie” (art. 50 ust. 2 u.i.t.). Niezgodność jest rozumiana w u.i.t., podobnie jak w dyrektywie 2015/2302, jako „niewykonanie lub nienależyte wykonanie usług turystycznych objętych imprezą turystyczną” (art. 4 pkt 16 u.i.t., art. 3 pkt 13 dyrektywy 2015/2302).

W przedmiotowej dyrektywie nie wyszczególniono osobno odszkodowania i zadośćuczynienia, ale podróżny jest uprawniony do otrzymania od organizatora rekompensaty za wszelkie szkody, których doznał w wyniku jakiegokolwiek niezgodności (art. 14 ust. 2 zd. 1 dyrektywy 2015/2302). W preambule odkreśla się, że „rekompensata powinna pokrywać także szkodę niemajątkową, taką jak rekompensata za utratę przyjemności z danej podróży lub wakacji z powodu poważnych problemów w realizacji odpowiednich usług turystycznych” (motyw 34 zd. 7 preambuły dyrektywy 2015/2302). Dyrektywa w ten sposób wyraźnie potwierdziła szeroki zakres rekompensaty, obejmujący także zadośćuczynienie za tzw. „zmarowany urlop”, który przyjęty został przez TSUE już na gruncie dyrektywy 90/314/EWG⁸⁴. Wpłynęło to na kierunek wykładni ówczesnie obowiązujących polskich przepisów turystycznych⁸⁵.

Podróżnemu nie przysługuje odszkodowanie lub zadośćuczynienie za niezgodność w przypadku, gdy organizator turystyki udowodni, że niezgodność została spowodowana nieuniknionymi i nadzwyczajnymi okolicznościami (art. 50 ust. 3 pkt 3 u.i.t.). Dwie inne okoliczności wyłączające odpowiedzialność organizatora turystyki to: wina za niezgodność, którą ponosi podróżny (art. 50 ust. 3 pkt 1 u.i.t.), oraz wina za niezgodność, którą ponosi osoba trzecia, niezwiązana z wykonywaniem usług turystycznych objętych umową o udział w imprezie turystycznej,

⁸⁴ W wyroku z 12.03.2002 r., C-168/00, Simone Leitner przeciwko TUI Deutschland GmbH & Co. KG, ECLI:EU:C:2002:163, TSUE orzekł, że art. 5 tej dyrektywy należy interpretować w ten sposób, iż co do zasady przyznaje on konsumentom prawo do odszkodowania za szkodę niemajątkową wynikającą z niewykonania lub nienależytego wykonania usług składających się na imprezę turystyczną. Szerzej m.in. M. Adamczak-Retecka, *Zakres pojęcia „szkoda” w prawie wspólnotowym. Glosa do wyroku TS z dnia 12 marca 2002 r., C-168/00*, „Gdańskie Studia Prawnicze – Przegląd Orzecznictwa” 2005/1-2, s. 243-250; M. Boszko, *Wyrok Europejskiego Trybunału Sprawiedliwości w sprawie Leitner. Odszkodowanie za szkodę niematerialną oraz model odpowiedzialności odszkodowawczej w dyrektywie w sprawie zorganizowanych podróży, wakacji i wycieczek*, „Transformacje Prawa Prywatnego” 2007/1, s. 2962; G. Cern, *Odpowiedzialność biura podróży za „zmarowany urlop” w prawie turystycznym*, „Przegląd Ustawodawstwa Gospodarczego” 2010/6, s. 18-22; M. Ciemiński, *Naprawienie uszczerbku polegającego na utraconej przyjemności z podróży*, „Kwartalnik Prawa Prywatnego” 2005/2, s. 355 i n.; M. Ciemiński, *Odszkodowanie za szkodę niemajątkową w ramach odpowiedzialności ex contractu*, Warszawa 2015, s. 98-102; M.K. Kolasiński, *Mechanizmy zapewniające realny wymiar odpowiedzialności odszkodowawczej biur podróży w prawie polskim w świetle standardów wspólnotowych*, [w:] *Turystyka a prawo. Aktualne problemy legislacyjne i konstrukcyjne*, red. P. Cybula, J. Raciborski, Sucha Beskidzka-Kraków 2008, s. 247; I. Kuska-Żak, *Odpowiedzialność organizatora turystyki za szkodę niemajątkową powstałą na skutek niewykonania lub nienależytego wykonania umowy o imprezę turystyczną*, [w:] *Turystyka a prawo. Aktualne problemy legislacyjne i konstrukcyjne*, red. P. Cybula, J. Raciborski, Sucha Beskidzka-Kraków 2008, s. 124; J. Luzak, K. Osajda, *Odpowiedzialność za zmarowany urlop w prawie polskim*, „Kwartalnik Prawa Prywatnego” 2005/2, s. 305 i n.; M. Nesterowicz, *Zadośćuczynienie pieniężne za „zmarowany urlop” podczas wycieczki turystycznej*, „Państwo i Prawo” 2002/10, s. 72-77; M. Sekuła-Leleno, *Odpowiedzialność za szkodę niemajątkową wyrządzoną niewykonaniem umowy o imprezę turystyczną*, Warszawa 2014, s. 193-199; U. Walczak, *Uwagi de lege lata i de lege ferenda na temat zasad odpowiedzialności kontraktowej w świetle orzeczenia Europejskiego Trybunału Sprawiedliwości z 12 marca 2002 r. w sprawie Simone Leitner v. TUI GMBH&CO*, „Transformacje Prawa Prywatnego” 2006/2, s. 109-129; M. Wałachowska, *Odszkodowanie...*, [w:] *Odpowiedzialność...*, s. 80-81; H. Zawistowska, [w:] J. Jarmul, J. Wrona, H. Zawistowska, *Wpływ procesu harmonizacji prawa polskiego z prawem Unii Europejskiej na prawo turystyczne*, Warszawa 2003, s. 109; J. Wrona, *Usługi turystyczne*, [w:] *Standardy wspólnotowe w polskim prawie ochrony konsumenta*, red. C. Banasiński, Warszawa 2004, s. 103-104.

⁸⁵ Zob. m.in. uchwała Sądu Najwyższego z 19.11.2010 r., III CZP 79/10, OSP 2012/1, poz. 2, w której przyjęto, że art. 11a ust. 1 u.u.t. mógł być podstawą odpowiedzialności organizatora turystyki za szkodę niemajątkową klienta w postaci tzw. zmarowanego urlopu. Zob. szerzej m.in. A. Gierda, *O zadośćuczynieniu*

a niezgodności nie dało się przewidzieć lub uniknąć (art. 50 ust. 3 pkt 2 u.i.t.). Jest to odpowiedzialność na zasadzie ryzyka⁸⁶, a przesłanki egzoneracyjne powinny być wykładane ściśle⁸⁷.

W świetle dyrektywy 2015/2302 podróżny nie jest uprawniony do rekompensaty za szkody, jeżeli organizator udowodni, że niezgodność: a) może zostać przypisana podróżnemu; b) może zostać przypisana osobie trzeciej, niezwiązanej z wykonywaniem usług turystycznych objętych umową o udział w imprezie turystycznej, a niezgodność ta była nieprzewidywalna lub nieunikniona; lub c) została spowodowana nieuniknionymi i nadzwyczajnymi okolicznościami (art. 14 ust. 3 lit. a-c tej dyrektywy). W piśmiennictwie wskazano, że art. 50 ust. 3 u.i.t. jest niezgodny z art. 14 ust. 3 dyrektywy 2015/2302, ponieważ na gruncie dyrektywy organizator musi jedynie udowodnić, że niezgodność może zostać przypisana podróżnemu lub osobie trzeciej, nie jest zaś konieczne wykazanie, że osoby te ponoszą winę⁸⁸. Wątpliwości nie odnoszą się jednak do przesłanki dotyczącej nieuniknionych i nadzwyczajnych okoliczności. Okoliczności te muszą być udowodnione przez organizatora. Wyraźnie wynika to z art. 50 ust. 3 pkt 3 u.i.t., a ponadto to organizator wywodzi z faktu zaistnienia tych okoliczności skutki prawne leżące w jego interesie, tj. zwalniające go z odpowiedzialności. Taka regulacja jest więc zgodna z ogólną regułą dowodową z art. 6 k.c.

Katarzyna Kryła-Cudna zwróciła uwagę, że z treści wymienionych przepisów dyrektywy 2015/2302 wynika, iż zakres okoliczności, na które może powoływać się organizator podróży w celu zwolnienia się z odpowiedzialności, jest stosunkowo szeroki i wykracza poza znaczenie siły wyższej przyjęte na tle k.c. Nie jest dopuszczalne umowne rozszerzenie zakresu okoliczności, za które organizator nie ponosi odpowiedzialności poza definicją przyjętą w ustawie⁸⁹.

za „zmarnowany urlop” – Glosa do uchwały Sądu Najwyższego z 19.11.2010 r., III CZP 79/10, [w:] *Prawo Cywilne. Glosy*, red. F. Zoll, S. Daniluk, Warszawa 2016; J. Gospodarek, *Cywilne prawo – ochrona dóbr osobistych – odpowiedzialność organizatora turystyki za tzw. zmarnowany urlop. Glosa do uchwały SN z dnia 19 listopada 2010 r.*, III CZP 79/10, OSP 2012/1, poz. 2; K. Kryła, *Zmarnowany urlop. Glosa do uchwały SN z dnia 19 listopada 2010 r.*, III CZP 79/10, „Przegląd Sądowy” 2011/9, s. 137–145; M. Łolik, *Odpowiedzialność organizatora turystyki za zmarnowany urlop. Glosa do uchwały SN z dnia 19 listopada 2010 r.*, III CZP 79/10, „Europejski Przegląd Sądowy” 2011/9, s. 45–47; M. Nesterowicz, *Odpowiedzialność cywilna biur podróży za „zmarnowany urlop” w prawie polskim i porównawczym (na tle uchwały Sądu Najwyższego z 19 listopada 2010 r.)*, „Przegląd Sądowy” 2011/5, s. 5–15; K. Podgórski, *Prawo do spokojnego wypoczynku (urlopu) – zagadnienia wybrane*, [w:] *Ochrona konsumenta na rynku usług*, red. M. Jagielska, E. Ślugocka-Krupa, K. Podgórski, Warszawa 2016, s. 293–294; M. Sekula-Lelono, *Odpowiedzialność...*, s. 257–259; M. Wałachowska, *Odszkodowanie...*, [w:] *Odpowiedzialność...*, s. 80–81, s. 83–84; P. Zasuwik, *Odpowiedzialność organizatora turystyki za szkodę niemajątkową klienta w postaci tzw. zmarowanego urlopu – glosa – III CZP 79/10*, „Monitor Prawniczy” 2016/24, s. 1329–1333.

⁸⁶ Zob. M. Nesterowicz, *Umowa...*, s. 1181–1182.

⁸⁷ Tak na gruncie art. 5 dyrektywy 90/314/EWG E. Bagińska, A. Osowska-Kowalska, *Dyrektywa 90/314/EWG o podróżach turystycznych – perspektywy zmian*, [w:] *Odpowiedzialność biur podróży a ochrona klientów w prawie polskim i Unii Europejskiej*, red. M. Nesterowicz, Toruń 2013, s. 35.

⁸⁸ Zob. P. Cybula, *Kto odpowiada za „winę”?*, czyli o kolejnej potrzebie zmiany ustawy o imprezach turystycznych (art. 50 ust. 3), www.prawoturystyczne.com (dostęp: 14.06.2024 r.); K. Kryła-Cudna, [w:] *Komentarze...*, t. 7, *Prawo...*, s. 1646–1647; K. Kryła-Cudna, [w:] *Ustawa...*, komentarz do art. 50, pkt 5–7; M. Nesterowicz, *Umowa...*, [w:] *System...*, t. 7, *Prawo...*, s. 1181.

⁸⁹ K. Kryła-Cudna, [w:] *Komentarze...*, t. 7, *Prawo...*, s. 1649; K. Kryła-Cudna, [w:] *Ustawa...*, komentarz do art. 50, pkt 15.

Na marginesie warto zauważyć, że pobocznie przepisu art. 14 ust. 3 dyrektywy 2015/2302 dotyczy wydany w konsekwencji pandemii COVID-19 wyrok TSUE z 12.01.2023 r., C-396/21⁹⁰. Trybunał Sprawiedliwości Unii Europejskiej wypowiedział się w nim w kwestii znaczenia przesłanki nieuniknionych i nadzwyczajnych okoliczności w kontekście prawa podróżnego do obniżki ceny za każdy okres, w trakcie którego występowała niezgodność, chyba że organizator udowodni, że odpowiedzialność za niezgodność można przypisać podróżnemu (art. 14 ust. 1 dyrektywy 2015/2302, którego transpozycję stanowi art. 50 ust. 1 u.i.t.). W wyroku tym TSUE zwrócił uwagę, że art. 14 ust. 1 dyrektywy 2015/2302 zawiera tylko jeden wyjątek, gdy obniżka z powodu niezgodności nie przysługuje – wtedy gdy odpowiedzialność za niezgodność można przypisać podróżnemu. Odmowy prawa do obniżki nie uzasadniają natomiast nieuniknione i nadzwyczajne okoliczności. Okoliczności te wyłączają możliwość żądania rekompensaty (art. 14 ust. 3 tej dyrektywy), nie zaś żądania obniżki ceny (art. 14 ust. 1 tej dyrektywy). W konsekwencji TSUE orzekł, że art. 14 ust. 1 dyrektywy 2015/2302 należy interpretować w ten sposób, że podróżny ma prawo do obniżki ceny imprezy turystycznej, w sytuacji gdy niezgodność usług turystycznych objętych jego imprezą turystyczną spowodowana jest ograniczeniami nałożonymi w docelowym miejscu podróży w celu przeciwdziałania rozprzestrzenianiu się choroby zakaźnej, a takie ograniczenia zostały nałożone również w jego miejscu zamieszkania oraz w innych krajach z powodu globalnego rozprzestrzeniania się tej choroby. Aby obniżka ceny była odpowiednia, powinna zostać oceniona w odniesieniu do usług objętych daną imprezą turystyczną i odpowiadać wartości usług, których niezgodność została stwierdzona⁹¹. Powyższa sprawa (C-396/21) dotyczy sytuacji, w której w trakcie pobytu niemieckich podróżnych na Gran Canarii władze hiszpańskie w dniu 15.03.2020 r. zamknęły plaże i zastosowały godzinę policyjną. Klientom hotelu zezwolono na opuszczanie pokoju wyłącznie w celu zaopatrzenia się w żywność, zabroniono im dostępu do basenu i leżaków, anulowano program rozrywkowy. Po 2 dniach wczasowicze musieli wrócić do Niemiec. Po powrocie domagali się przyznania obniżki w wysokości 70% ceny. Omawiane orzeczenie głównie odnosi się wprawdzie do obniżki ceny, ale określa relacje między przepisami regulującymi obniżkę ceny i rekompensatę w sytuacji, gdy zaistnieją okoliczności w rodzaju rozprzestrzeniającej się choroby zakaźnej.

6. Wyłączenie odpowiedzialności za błędy w rezerwacji (art. 53 u.i.t., art. 21 dyrektywy 2015/2302)

„Organizator turystyki, przedsiębiorca ułatwiający nabywanie powiązanych usług turystycznych lub agent turystyczny ponosi odpowiedzialność odszkodowawczą wobec podróżnego za swoje błędy w rezerwacji, chyba że odpowiedzialność za

⁹⁰ Wyrok TSUE z 12.01.2023 r., C-396/21, KT i NS przeciwko FTI Touristik GmbH, ECLI:EU:C:2023:10. Zob. E. Skibińska, *Prawo do obniżki ceny usług turystycznych ze względu na COVID-19*, Legalis/el. 2023.

⁹¹ Zob. pkt 18–42 wyroku TSUE, C-396/21.

błąd ponosi podróżny lub błąd ten powstał na skutek nieuniknionych i nadzwyczajnych okoliczności” (art. 53 u.i.t.). Rozwiązanie takie przyjęto w ślad za dyrektywą 2015/2302, która stanowi, że „państwa członkowskie zapewniają, aby przedsiębiorca ponosił odpowiedzialność za wszelkie błędy spowodowane usterkami technicznymi systemu rezerwacji, które można mu przypisać, oraz, w przypadku gdy przedsiębiorca zgodził się zająć rezerwacją imprezy turystycznej lub usług turystycznych będących częścią powiązanych usług turystycznych, za błędy powstałe podczas procesu rezerwacji. Przedsiębiorca nie ponosi odpowiedzialności za błędy w rezerwacji, które można przypisać podróżnemu lub które zostały popełnione w wyniku nieuniknionych i nadzwyczajnych okoliczności” (art. 21 dyrektywy 2015/2302). Podróżni powinni bowiem „być chronieni na wypadek błędów w procesie rezerwacji imprez turystycznych i powiązanych usług turystycznych” (motyw 45 preambuły dyrektywy 2015/2302).

Jednakże art. 53 u.i.t. nie jest dokładnym powtórzeniem art. 21 dyrektywy 2015/2302 i może budzić wątpliwości, czy go nie narusza. Wskazuje bowiem, że organizator turystyki i inne wymienione tam podmioty ponoszą odpowiedzialność za swoje błędy w rezerwacji, i przez to zbyt wąsko w porównaniu z dyrektywą określa zakres odpowiedzialności odszkodowawczej⁹². Dyrektywa 2015/2302 wyraźnie stanowi, że przedsiębiorca nie ponosi odpowiedzialności za błędy rezerwacji, które „zostały popełnione” w wyniku nieuniknionych i nadzwyczajnych okoliczności, co można rozumieć w ten sposób, że chodzi o błędy popełnione przez kogokolwiek – niekoniecznie przedsiębiorcę w rozumieniu dyrektywy⁹³. Tymczasem art. 53 u.i.t. mówi o „swoich” błędach w rezerwacji organizatora turystyki, przedsiębiorcy ułatwiającego nabywanie powiązanych usług turystycznych lub agenta, chyba że błąd ten powstał na skutek nieuniknionych i nadzwyczajnych okoliczności.

7. Podsumowanie

Okres 4 lat od wybuchu pandemii COVID-19 przyniósł liczne rozstrzygnięcia sądowe, w których dokonano wykładni różnych aspektów przepisów ustawy o imprezach turystycznych i powiązanych usługach turystycznych oraz dyrektywy 2015/2302. Dowodzą one, że uchwalona prawie 10 lat temu dyrektywa budzi rozmaitego rodzaju wątpliwości dotyczące pojęcia „nieuniknionych i nadzwyczajnych okoliczności”, które występuje w tych przepisach, i jego znaczenia w kontekście regulacji wyłączenia odpowiedzialności odszkodowawczej organizatora turystyki, rozwiązania umowy

⁹² Zob. K. Kryła-Cudna, [w:] *Komentarze...*, t. 7, *Prawo...*, s. 1655; K. Kryła-Cudna, [w:] *Ustawa...*, komentarz do art. 53, pkt 5.

⁹³ „[P]rzsiębiorca» oznacza każdą osobę fizyczną lub prawną, niezależnie od tego, czy jest to podmiot publiczny czy prywatny, która działa – w tym również za pośrednictwem każdej innej osoby działającej w jej imieniu lub na jej rzecz – w celach związanych z jej działalnością handlową, gospodarczą, rzemieślniczą lub wykonywaniem wolnego zawodu, w związku z umowami objętymi zakresem niniejszej dyrektywy, występując w charakterze organizatora, sprzedawcy detalicznego, przedsiębiorcy ułatwiającego nabywanie powiązanych usług turystycznych lub w charakterze dostawcy usług turystycznych” (art. 3 ust. 7 dyrektywy 2015/2302).

(odstąpienia od umowy) zarówno przez podróżnego, jak i przez organizatora turystyki, czy też pokrycia przez organizatora kosztów zakwaterowania podróżnego, gdy niemożliwe jest zapewnienie mu powrotu do kraju.

Pojęcie „nieuniknionych i nadzwyczajnych okoliczności” zastąpiło pojęcie „siły wyższej”, które było okolicznością wyłączającą odpowiedzialność organizatora turystyki w przepisach wcześniejszych (ustawie o usługach turystycznych i dyrektywie 90/314/EWG). Rezygnacja z terminu „siła wyższa” przez prawodawcę unijnego z jednej strony pozwala na autonomiczną w ramach obecnych przepisów wykładnię sformułowania „nieuniknione i nadzwyczajne okoliczności”, z drugiej, jak wynika z orzecznictwa i piśmiennictwa, nie wyklucza uznawania tych pojęć za zbliżone. Nie ulega natomiast wątpliwości, że zakres odniesienia przepisów turystycznych, które odwołują się do nieuniknionych i nadzwyczajnych okoliczności, jest dużo szerszy niż tych poprzednio odwołujących się do siły wyższej, pełniącej tylko rolę okoliczności egzoneracyjnej. Problemy sporne wynikają nie tylko z niedookreślenia, mimo istnienia definicji legalnej, charakteru wspomnianej kategorii pojęciowej, ale także z konieczności poszukiwania adekwatnego wyważenia interesów stron w warunkach występowania zjawisk często globalnych, jak pandemia czy gwałtowne zjawiska atmosferyczne nasilające się na skutek ocieplenia klimatu. Wyraźnie widać, że problemy, które pojawiają się w praktyce sądowej, np. dopuszczalność zastąpienia zwrotu opłat *voucherami*, mogą wymagać nowelizacji dyrektywy 2015/2302.

Bibliografia

1. Adamczak-Retecka M., *Zakres pojęcia „szkoda” w prawie wspólnotowym. Glosa do wyroku TS z dnia 12 marca 2002 r., C-168/00*, Gdańskie Studia Prawnicze – Przegląd Orzecznictwa 2005, nr 1–2.
2. Bagińska E., Osowska-Kowalska A., *Dyrektywa 90/314/EWG o podróżach turystycznych – perspektywy zmian*, [w:] *Odpowiedzialność biur podróży a ochrona klientów w prawie polskim i Unii Europejskiej*, red. M. Nesterowicz, Toruń 2013.
3. Bieluk J., *Nadzwyczajna zmiana stosunków i jej wpływ na zobowiązania (klauzula rebus sic stantibus)*. Komentarz praktyczny z orzecznictwem, Legalis/el. 2020.
4. Boszko M., *Wyrok Europejskiego Trybunału Sprawiedliwości w sprawie Leitner. Odszkodowanie za szkodę niematerialną oraz model odpowiedzialności odszkodowawczej w dyrektywie w sprawie zorganizowanych podróży, wakacji i wycieczek*, *Transformacje Prawa Prywatnego* 2007, nr 1.
5. Brzozowski A., *Wpływ zmiany okoliczności na zobowiązania. Klauzula rebus sic stantibus*, Warszawa 2014.
6. Bujalski R., *COVID a rezygnacja z umowy o imprezę turystyczną. Omówienie wyroku TS z dnia 14 września 2023 r., C-83/22 (Tuk Tuk Travel)*, LEX/el. 2023.
7. Cern G., *Odpowiedzialność biura podróży za „zmarnowany urlop” w prawie turystycznym*, *Przegląd Ustawodawstwa Gospodarczego* 2010, nr 6.
8. Ciemiński M., *Naprawienie uszczerbku polegającego na utraconej przyjemności z podróży*, *Kwartalnik Prawa Prywatnego* 2005, z. 2.

9. Ciemiński M., *Odszkodowanie za szkodę niemajątkową w ramach odpowiedzialności ex contractu*, Warszawa 2015.
10. Cybula P., *Aksjologia zmiany prawa konsumenckiego na przykładzie implementacji w Polsce dyrektywy 2015/3202 w sprawie imprez turystycznych i powiązanych usług turystycznych*, *Folia Turistica* 2018, nr 49.
11. Cybula P., *Kto odpowiada za „winę”?, czyli o kolejnej potrzebie zmiany ustawy o imprezach turystycznych (art. 50 ust. 3)*, www.prawoturystyczne.com.
12. Cybula P., *Prawidłowa implementacja prawa unijnego czy wsparcie przedsiębiorców? O dylematach regulacyjnych w czasach Covid-19 na przykładzie problemu terminu zwrotu przedpłać podróży przez organizatorów turystyki*, *Problemy Współczesnego Prawa Międzynarodowego, Europejskiego i Porównawczego* 2021, t. 19.
13. Cybula P., *Umowa o imprezę turystyczną w praktyce biur podróży*, [w:] *Prawo w praktyce biur podróży*, red. P. Cybula, Warszawa 2006.
14. Cybula P., *Usługi turystyczne. Komentarz*, Warszawa 2012.
15. Dudzic-Rzeszowska W., *Prawo odstąpienia podróży od umowy o udział w imprezie turystycznej na tle ustawy o imprezach turystycznych i powiązanych usługach turystycznych*, *Studia Iuridica Toruniensia* 2020, t. 26, <https://doi.org/10.12775/SIT.2020.006>.
16. Gierda A., *O zadośćuczynieniu za „zmarnowany urlop” – Glosa do uchwały Sądu Najwyższego z 19.11.2010 r., III CZP 79/10*, [w:] *Prawo Cywilne. Glosy*, red. F. Zoll, S. Daniluk, Warszawa 2016.
17. Gospodarek J., *Cywilne prawo – ochrona dóbr osobistych – odpowiedzialność organizatora turystyki za tzw. zmarnowany urlop. Glosa do uchwały SN z dnia 19 listopada 2010 r., III CZP 79/10*, *OSP* 2012, nr 1, poz. 2.
18. Gospodarek J., *Prawo turystyczne w zarysie*, Bydgoszcz 2003.
19. Gospodarek J., *Prawo w turystyce i rekreacji*, Warszawa 2007.
20. Kastelik-Smaza A., *Epidemia COVID-19 jako siła wyższa w świetle orzecznictwa Trybunału Sprawiedliwości Unii Europejskiej*, *Europejski Przegląd Sądowy* 2020, nr 5.
21. Kłosowski K., *Siła wyższa nie wyłącza prawa do częściowego zwrotu ceny biletu. Glosa do wyroku TSUE z 26 września 2013 r. w sprawie C-509/11, ÖBB-Personenverkehr AG*, *Internetowy Kwartalnik Antymonopolowy i Regulacyjny* 2014, nr 7.
22. Kolasiński M.K., *Mechanizmy zapewniające realny wymiar odpowiedzialności odszkodowawczej biur podróży w prawie polskim w świetle standardów wspólnotowych*, [w:] *Turystyka a prawo. Aktualne problemy legislacyjne i konstrukcyjne*, red. P. Cybula, J. Raciborski, Sucha Beskidzka-Kraków 2008.
23. Kondek J.M., *Wpływ sytuacji kryzysowych na stosunki cywilnoprawne*, Warszawa 2012.
24. Kryla K., *Zmarnowany urlop. Glosa do uchwały SN z dnia 19 listopada 2010 r., III CZP 79/10*, *Przegląd Sądowy* 2011, nr 9.
25. Kryla-Cudna K., [w:] *Komentarze Prawa Prywatnego*, t. 7, *Prawo konsumenckie. Komentarz*, red. K. Osajda, Warszawa 2019.

26. Kryla-Cudna K., [w:] *Ustawa o imprezach turystycznych i powiązanych usługach turystycznych. Komentarz*, red. serii K. Osajda, red. tomu P. Mikłaszewicz, Legalis/el. 2021.
27. Kunkiel-Kryńska A., *Metody harmonizacji prawa konsumenckiego w Unii Europejskiej i ich wpływ na procesy implementacyjne w państwach członkowskich*, Warszawa 2013.
28. Kuska-Żak I., *Odpowiedzialność organizatora turystyki za szkodę niemajątkową powstałą na skutek niewykonania lub nienależytego wykonania umowy o imprezę turystyczną*, [w:] *Turystyka a prawo. Aktualne problemy legislacyjne i konstrukcyjne*, red. P. Cybula, J. Raciborski, Sucha Beskidzka-Kraków 2008.
29. Luzak J., Osajda K., *Odpowiedzialność za zmarnowany urlop w prawie polskim*, *Kwartalnik Prawa Prywatnego* 2005, z. 2.
30. Łętowska E., *Europejskie prawo umów konsumenckich*, Warszawa 2004.
31. Łętowska E., *Prawo umów konsumenckich*, Warszawa 2002.
32. Łolik M., *Odpowiedzialność organizatora turystyki za zmarnowany urlop. Glosa do uchwały SN z dnia 19 listopada 2010 r., III CZP 79/10*, *Europejski Przegląd Sądowy* 2011, nr 9.
33. Maciąg K., *Ochrona podróżnego na tle ustawy o imprezach turystycznych i powiązanych usługach turystycznych oraz ustawy o usługach turystycznych – analiza porównawcza*, *Internetowy Kwartalnik Antymonopolowy i Regulacyjny* 2018, nr 4.
34. Marak K., *Harmonizacja maksymalna projektowanej dyrektywy turystycznej i możliwe odstępstwa od tak wyznaczonego poziomu harmonizacji*, [w:] *Współczesne wyzwania prawa konsumenckiego*, red. B. Gnela, K. Michałowska, Warszawa 2015.
35. Marak K., *Regulacje prawne wprowadzone w celu przeciwdziałania skutkom epidemii wirusa SARS-CoV-2 w zakresie wykonania umów o udział w imprezie turystycznej oraz skutki tych regulacji dla organizatorów turystyki i podróżnych*, *Iustitia* 2020, nr 4.
36. Nesterowicz M., *Odpowiedzialność cywilna biur podróży za „zmarnowany urlop” w prawie polskim i porównawczym (na tle uchwały Sądu Najwyższego z 19 listopada 2010 r.)*, *Przegląd Sądowy* 2011, nr 5.
37. Nesterowicz M., *Podstawy i granice odpowiedzialności cywilnej biur podróży*, [w:] *Odpowiedzialność biur podróży a ochrona klientów w prawie polskim i Unii Europejskiej*, red. M. Nesterowicz, Toruń 2013.
38. Nesterowicz M., *Prawo turystyczne*, Warszawa 2016.
39. Nesterowicz M., *Umowa o podróż*, [w:] *System Prawa Prywatnego*, t. 7, *Prawo zobowiązań – część szczegółowa*, red. J. Rajski, Warszawa 2018.
40. Nesterowicz M., *Zadośćuczynienie pieniężne za „zmarnowany urlop” podczas wycieczki turystycznej*, *Państwo i Prawo* 2002, nr 10.
41. Patryk A., *COVID-19: zwrot za wycieczkę w pieniądzu, a nie w bonie. Omówienie wyroku TS z dnia 8 czerwca 2023 r., C-407/21 (UFC – Que choisir i CLCV)*, *LEX/el.* 2023.
42. Podgórski K., *Prawo do spokojnego wypoczynku (urlopu) – zagadnienia wybrane*, [w:] *Ochrona konsumenta na rynku usług*, red. M. Jagielska, E. Sługocka-Krupa, K. Podgórski, Warszawa 2016.
43. Radwański Z., Zieliński M., [w:] *System Prawa Prywatnego*, t. 1, *Prawo cywilne – część ogólna*, red. M. Safjan, Warszawa 2012.

44. Sekuła-Leleno M., *Odpowiedzialność za szkodę niemajątkową wyrządzoną niewykonaniem umowy o imprezę turystyczną*, Warszawa 2014.
45. Sekuła-Leleno M., *Odstąpienie od umowy o imprezę turystyczną w związku z pandemią koronawirusa SARS-CoV-2*, [w:] *Ius civile vigilantibus scriptum est. Księga jubileuszowa Profesora Adama Olejniczaka*, red. J. Haberko, J. Grykiel, K. Mularski, Legalis/el. 2022.
46. Skibińska E., *Prawo do bezpłatnego rozwiązania umowy o udział w imprezie turystycznej*, Legalis/el. 2023.
47. Skibińska E., *Prawo do obniżki ceny usług turystycznych ze względu na COVID-19*, Legalis/el. 2023.
48. Stradowska-Balcerzyk K., *Kształtowanie cywilnoprawnych stosunków zobowiązaniowych w świetle ustawodawstwa epidemicznego*, *Monitor Prawniczy* 2020, nr 17.
49. Tracz G., *Sposoby jednostronnej rezygnacji z zobowiązań umownych*, Warszawa-Kraków 2007.
50. Walczak R., *Prawo turystyczne*, Pułtusk 2007.
51. Walczak U., *Uwagi de lege lata i de lege ferenda na temat zasad odpowiedzialności kontraktowej w świetle orzeczenia Europejskiego Trybunału Sprawiedliwości z 12 marca 2002 r. w sprawie Simone Leitner v. TUI GMBH&CO*, *Transformacje Prawa Prywatnego* 2006, nr 2.
52. Wałachowska M., *Odszkodowanie za niewykonanie lub nienależyte wykonanie umowy o podróż i zadośćuczynienie za „zmarnowany urlop”*, [w:] *Odpowiedzialność biur podróży a ochrona klientów w prawie polskim i Unii Europejskiej*, red. M. Nesterowicz, Toruń 2013.
53. Wrona J., *Usługi turystyczne*, [w:] *Standardy wspólnotowe w polskim prawie ochrony konsumenta*, red. C. Banasiński, Warszawa 2004.
54. Zasuwik P., *Odpowiedzialność organizatora turystyki za szkodę niemajątkową klienta w postaci tzw. zmarnowanego urlopu – glosa – III CZP 79/10*, *Monitor Prawniczy* 2016, nr 24.
55. Zawistowska H., [w:] J. Jarmuł, J. Wrona, H. Zawistowska, *Wpływ procesu harmonizacji prawa polskiego z prawem Unii Europejskiej na prawo turystyczne*, Warszawa 2003.